

M. AKELAITIS LEKSIKOGRAFAS

J. KRUOPAS

Spaudos, kultūros ir visuomenės veikėjas, literatas ir istorikas M. Akelaitis (1829–1887) labai domėjosi lietuvių kalba ir buvo pasiryžęs parašyti tris lietuvių kalbos žodynus (lyginamąjį ir du dvikalbius) ir gramatiką. Čia ir norime apžvelgti jo leksikografinę veiklą, kiek tai leidžia padaryti mūsų respublikoje esantys M. Akelaičio rankraščiai, publikuoti raštai ir laiškai, neseniai pasirodžiusi A. Janulaičio monografija apie M. Akelaitį, žinios apie Lenkijoje esančius M. Akelaičio rankraščius ir kita jo biografiją liečianti literatūra.

Daugiausia medžiagos apie M. Akelaičio kalbinius darbus surinkta Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne, kur M. Akelaičio fondas (F1) susideda iš 49 aplankų ir turi apie 800 puslapių įvairaus dydžio rankraščių, parašytų lenkiškai (daugiausia), lietuviškai, rusiškai (F1–12, 21, 23) ir vokiškai (F1–24, 37).

Patyrinėjus šiuos rankraščius, nustatyta, kad į M. Akelaičio fondą yra patekę ir ne jo rankraščiai. Tai pirmiausia lietuvių-lenkų žodyno rankraštis (F1–1), kuris parašytas rytietišškai ir dėlto negali būti priskiriamas M. Akelaičiui¹. Ne jo ir religinių giesmių sąsiuvinėlis (F1–36), parašytas rytietišškai ir kita rašysena. Rašyba (š, v vartojimu ir kt.) ir rašto stiliumi skiriasi nuo M. Akelaičio rankraščių vertimas „Įpėdinis ir Ubagas“ (F1–13), kuriame pažymėta, kad vertė M. Akelaitis iš B. Tai taip pat ne M. Akelaičio rankraštis. Abejotina, ar jam priskirtinas ir trumpas atsitikimo su gandrais aprašymas (F1–4) ir trys juodraštiniai leksikografiniai puslapiai (F1–32). Rankraščiuose yra ir penki mašinėliniai M. Akelaičio spausdintų laiškų nuorašai (F1–5, 6, 7, 8, 9). Likusieji rankraščiai atrodo paties M. Akelaičio rašyti. Jų turinys įvairus. Daugiausia liečiami lietuvių kalbos, literatūros, tautosakos, mitologijos ir istorijos klausimai.

M. Akelaičio prabėgomis kliudomi tokie kalbos dalykai: lietuvių kalbos vieta indoeuropiečių kalbų tarpe (F1–10, 22), lietuvių kalbos santykiai su slavų (F1–10, 12, 22) ir germanų (F1–22) kalbomis, lietuvių kalbos artimumas sanskritui (F1–13, 22), lietuvių kalbos fonetikos ypatybės (F1–12, 38), įvairios lietuvių kalbos priesagos (F1–12, 23, 25, 29), laikų vartojimas (F1–41), linksnių ir prielinksnių vartojimo pavyzdžiai (F1–37), lietuvių kalbos leksikos turtingumas (F1–11, 22), lietuviškų kaimų pavadinimų sąrašėlis (F1–35), lietuviškos pavar-

¹ Žr. J. Kruopas, Rankraštinis aukštaičių rytiečių XIX a. II pusės lietuvių-lenkų kalbų žodynas, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, A serija 2(30), Vilnius, 1969.

dės (F1–22), įvairūs etimologizavimai, išmėtyti keliolikoje rankraščių (F1–1, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 29, 41), išrašai iš M. Daukšos Postilės ir kitų raštų (F1–41), leksikografiniai darbai (F1–10, 11), lietuvių kalbos tyrinėtojai (F–42) ir kt.

Iš M. Akelaičio literatūros dalykų paminėtini*: Klastorius (F1–47), Skajty-maj Szwentadieniniai (vertimas iš lenkų kalbos, F1–28), Moja chata (F1–14), K. Donelaičio biografijos pradžia (F1–46), Giesme Apej S. Stanisława Kostka (F1–34), lietuvių kalbos knygos (du M. Akelaičio turimų lietuviškų knygų sąrašai, F1–2, 27) ir kt. Iš tautosakos rankraščių svarbesni šie: du pasakų rinkiniai (52 pasakos, F1–43, 44), mįslės ir kitokie tautosakos dalykai (F1–12, 21), G. Neselmano dainų rinkinio turinys (F1–32) ir kt.

Keletas M. Akelaičio rankraščių liečia lietuvių mitologiją, kuria jis labai domėjosi ir kurios būtybių vardus, ypač Perkūną, jis mėgo dažnai etimologizuoti: Ustęp z mitologii litewskiej (F1–15), Nazwiska bogów litewskich (F1–17), dievybių vardų etimologijos (F1–15, 17, 18, 19, 21, 40 ir kt.) ir kt.

Iš istorijos svarbesni šie rankraščiai: Trumpas pasakojimas apie Lietuvą wej-kałus (F1–30), Z Dziejów Litwy (F1–48), Geschichte Preussens (F1–49), išrašai iš įvairių istorijos šaltinių, liečiantys Prūsijos istoriją (vokiečių kalba, F1–37), apie Rusijos pradžią (F1–29) ir kt. Be to, M. Akelaičio fonde yra rankraščių iš įvairių kitų sričių: Przygląd systematyczny wszystkich nauk (F1–45), Apej garus (F1–31), iš politinės ekonomijos (F1–3), iš religijos (F1–39) ir kt.

Daugumas M. Akelaičio rankraščių juodraštiniai, neilgi, kai kurie be pradžios ir pabaigos. Tai padrikos pastabos, medžiagos rinkiniai, išrašai ir panašūs dalykai. Tiksliai dalis perrašyti, matyti, rengti spaudai: šventadieniniai skaitymai, du pasakų rinkiniai, trumpas pasakojimas apie Lietuvos veikalus (nebaigtas), straipsnis „Apej garus“ ir poteriai „Tėve mūsų“ (jie buvo išspausdinti).

Išskyrus iš M. Akelaičio rankraštinio palikimo lietuvių-lenkų kalbų žodyną (F1–1) kaip ne jo rankraštį, lieka nedaug medžiagos, liečiančios M. Akelaičio leksikografinį darbą. Tačiau ji kartu su viso fondo ir kitų šaltinių duomenimis įgalina pradėti nagrinėti M. Akelaičio leksikografinę veiklą, kuri buvo pasireiškusį gana plačiais užmojais.

Tyrinėti lietuvių kalbą M. Akelaitį skatino mokslinis interesas, noras iškelti lietuvių kalbą ir praktiniai sumetimai – lietuviškų knygelių rašymas liaudžiai.

Savarankiškai pramokęs keletą kalbų (lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų, lotynų, graikų), šiek tiek susipažinęs su lyginamosios istorinės kalbotyros pradmenimis, kai kuriais lietuvių kalbos tyrinėjimais (A. Šleicherio, S. Mikuckio), M. Akelaitis pats panorė pasireikšti lietuvių kalbotyroje. Apie tai jis iš Varšuvos rašo 1856.II.25 d. laiške M. Valančiui: „Pažinęs šiek tiek keles kalbas, noriu išguldinti sąvoką kalbą; ketinu parasyti Žodyną ir Kalbriedą Zemajtszka suligintą su kalbomis Indiszka - Europejiskomis“ (TŽ, III, 293). Iš kitataučių kalbininkų darbų M. Akelaitis žinojo apie mokslinę lietuvių kalbos reikšmę lyginamajai kalbotyrai, ypač slavistikai, ir savo laiškuose bei straipsniuose tai dažnai akcentuodavo. Noras pažinti lietuvių kalbą, aprašyti lietuvių kalbos gramatinę sandarą, aiškinti žodžių bei vardų kilmę nedavė M. Akelaičiui ramybės visą gyvenimą. Jis nesitenkino kitataučių lietuvių kalbos tyrinėjimais, dėjosi geriau už juos mokąs lietuvių kalbą ir galys praturtinti kalbotyrą naujais darbais. Jis ieškojo ir tarėsi suradęs naujus dėsnius giminingoms kalboms pažinti ir išmokti. Taigi platus moksliniai interesai

* M. Akelaičio ir kitų autorių kalba ir rašyba netaisoma.

buvo vienas iš pagrindinių akstinių, kuris kreipė M. Akelaitį į lietuvių kalbotyrą ir skatino imtis lyginamojo žodyno ir gramatikos sudarymo darbo.

Be mokslinio intereso, tyrinėti lietuvių kalbą M. Akelaitis skatino ir gimtosios kalbos meilė. Jis kilęs ir išaugęs iš lietuviškos liaudies, kuri tuo metu buvo sunkioje ekonominėje, socialinėje ir tautinėje priespaudoje. Nors M. Akelaitis neragi- no išnaudojamos ir engiamos liaudies sukilti prieš išnaudotojus, nors jis buvo se- nų patriarchalinių dvaro ir sodžiaus santykių šalininkas, tačiau jis visad buvo liau- dies pusėje, nuolat rūpinosi jos švietimu, kultūra ir kalba. M. Akelaitis buvo įsi- tikinęs, kad liaudis yra visuomenės pagrindas: „Kaip yra pastate pamatai, tas pats visuomenėje yra liaudis. Menkas bus tas pastatas, kur pamatai silpni“ (Jan MA, p. 32). Ypač M. Akelaitis rūpinosi lietuvių kalbos išlaikymu ir ugdymu. Jis matė kad jo gimtoji kalba niekinama, varžoma ir persekiojama, kad jai nėra vietos mo- kyklose, įstaigose, spaudoje ir viešajame gyvenime. Dėl to jis sielojasi ir kviečia tautiečius kovoti dėl gimtosios kalbos teisių ir egzistencijos: „Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo kalbos ir tuo būdu patys savo noru žudysime savo tautą, už ką reikės atsakyti teismo dieną? Ar mumyse, kurie taip karštai mylim tai, kas savo, nustojo plakusi lietuvių širdis?... Reikia mums pakelti lietuvių kalbą, ištraukti iš paniekinimo tą kalbą, kuri turi sanskrito didumą, lotynų galybę, graikų dailumą ir italų giesmingumą. Darykim iš palengvo, įsteikim parapijose mokyklas, kuriose viskas būtų mokoma lietuvių kalba, rašykim ir spausdinkim lietuvių knygas liau- džiai“ (JanMA, p. 18). Toms savo pažiūroms M. Akelaitis liko ištikimas iki am- žiaus galo. Iš emigracijos 1871 m. jis rašė vienam savo giminaičiui:

„Zostałem po częsci literatem i to nie dla jakiejś sławy, nie dla czczych kadzideł tego świata, ale dla dobra moich braci, dla pożytku tych pocziwych chłopaków Litwinów, w pośród których zrodziłem się i wzrosłem“ (AkG, p. VIII). [Pasidariau iš dalies literatu ne dėl kokios garbės, ne dėl tuščių šio pasaulio liaupsinimų, bet dėl naudos dorų valstiečių lietuvių, kurių tarpe gimiau ir išaugau.]

Rašydamas lietuviškas knygeles ir atsišaukimus liaudžiai, kurdamas eilėraščius, versdamas iš kitų kalbų į lietuvių kalbą, M. Akelaitis turėjo susipažinti su lietuvių literatūrine kalba, jos gramatikos ir leksikos normomis. Tai jo laikais buvo ne- lengvas uždavinys, nes literatūrinė kalba buvo nenusistojusi ir įvairuojanti. Joje reikėsi įvairių tarmių (žemaičių, aukštaičių rytiečių ir aukštaičių vakariečių) ypa- tybės, jai stigo vieningų gramatikos ir leksikos normų. Todėl rašantieji patys tu- rėjo gilintis į kalbos dalykus ir spręsti rašybos, gramatikos, žodyno ir kitus klausimus. Tad visai natūralu, kad daugelis XIX a. kultūros veikėjų bei literatų labai domėjosi kalbos dalykais, patys sudarinėjo dvikalbius žodynus ir rašė gramatikas. Tuo požiūriu M. Akelaitis nebuvo išimtis. Jis taip pat ieškojo lietuvių kalbos gra- matikų, žodynų, kad galėtų geriau susipažinti su literatūrine kalba ir prisidėti prie jos tyrinėjimo bei ugdymo.

Pirmieji M. Akelaičio lietuviški rankraščiai rodo, kad jam sunku buvo lietuviš- kai rašyti, kad jį, aukštaitį vakarietį pietietį, veikė skaitomų raštų tarminės formos, ypač žemaitiškos. Kai kurios jų prasiskverbė į M. Akelaičio raštų kalbą, nors jo gimtajai tarmei buvo svetimos, pvz.: *Vokyczus, in, kan, susirinken, užėjen, atsidu- ren, dideliaj* ir kt. (F1–30).

Skaitydamas senųjų rašytojų M. Daukšos, K. Širvydo, o taip pat savo amži- ninkų S. Daukanto, M. Valančiaus ir kitų raštus, M. Akelaitis sekė jų kalbą, darė išrašus ir rinko medžiagą gramatikai ir žodynams. Nors jam daugiausia rūpėjo kal- bų lyginimas, lyginamoji kalbotyra, tačiau ir kalbos norminimui jis skyrė didelį

dėmesį. Jis pats pažymi: „Najprzód napiszę ją [gramatiką] do użytku praktycznego, o później obrobie umiejętne“ (F1–11, p. 3). [Pirmiau parašysiu gramatiką praktiniam vartojimui, o vėliau išmaningiau apdorosiu]. M. Akelaitis kreipė dėmesį taip pat į leksikos lietuviškumą, grynumą, stengdamasis vengti nereikalingų skolinių. Jo turimų knygų sąrašė prie elementoriaus „Mokslas skajtima raszta lietuwiszka“ (1856) jis prirašo: „nie ma żadnej wartości – pełno makaronizmów“ (F1–2). [Neturi jokios vertės – pilna makaronizmu]. Skoliniai buvo labai paplitę, ir pačiam M. Akelaičiui buvo sunku jų išvengti. Jo rankraščiuose taip pat galima rasti: *turmon*, *neprieteliu*, *pawietre*, *nebagele*, *smerties*, *zlasties*, *wajna* ir kitus skolintus žodžius, kuriems lietuviškus atitikmenis jis galėjo rasti M. Daukšos ir K. Širvydo raštuose. Vis dėlto M. Akelaičio kalba geresnė už bažnytinių raštų kalbą. Jis rašė gana paprastai, liaudiškai, vartodamas gyvus ir vaizdingus liaudies kalbos posakius, pvz.: *Bajme žmoniu ten susirinko*; *Batorius buvo in musu karalus pakeltas*; *nelajke ranku už ancio*; *bajsi isztiko kowa*; *apkalęs jin geležiniais pancziajs instume turmon*; *sukulti in patraszas* ir kt. (F1–30).

Tad ir praktiniai sumetimai vertė M. Akelaitį tyrinėti lietuvių kalbą, rūpintis lietuvių kalbos gramatikos ir žodynų parengimu.

Leksikografinį darbą pradėdamas, M. Akelaitis stengėsi susipažinti su savo pirmtakų negausiais darbais, kurie buvo vienas iš svarbiausių šaltinių, ruošiantis sudaryti naują lietuvių kalbos žodyną. Kokie lietuvių kalbos žodynai buvo M. Akelaičiui pažįstami ir kiek jis galėjo jais pasinaudoti?

Iš M. Akelaičio 1856 m. rugsėjo 25 d. laiške M. Valančiui minimų knygų sąrašo matyti, kad jo negausioje bibliotekoje tuo metu buvo tik G. Neselmano žodynas „Wörterbuch der litauischen Sprache“ (TŽ, III, 293). Šiame žodyne lietuviški žodžiai pateikiami ne įprastine alfabetine tvarka, bet pagal tam tikrus balsių ir priebalsių skyrius, o priešdėliniai veiksmažodžiai duodami nepriešdėlinių lizduose. Tai labai apsunkina žodžių suradimą tame žodyne, dėl to M. Akelaitis minėtame laiške neigiamai atsiliepė apie G. Neselmano darbą: „Kiekvienas, nesakysiu jau pažinęs kalbą žemajtiszką, pripažis jog Nesselmannas butu galejęs gieresni parasziti žodiną, turiedamas isz wisur didelę pagiaľba. Wokieczej papratulus koźną daiktą dariti iki trupuczių: taritum tik wienas Nesselmannas į tą paprotį nenugimęs: jo Žodinas it tikra tamsi giria: kľajdziok be gaľo o nerasi ko jeszkaľ“ (TŽ, III, 294).

M. Akelaitis žinojo ir apie K. Širvydo žodyno buvimą, nes 1856.X.15/27 d. laiške M. Valančiui prašo jį paskolinti K. Širvydo žodyną ir gramatiką (TŽ, III, 295). Matyti, kad M. Valančius paskolino M. Akelaičiui K. Širvydo žodyną, nes jis minimas vėlesniame M. Akelaičio turimų knygų sąrašė (F1–2, p. 1). 1858.V.3 d. laiške A. Kirkorui jis užsimena, kad žodžio *kauras* jam niekur netekę užtikti, nors jis duodamas Neselmano, Milkaus ir Širvydo žodynuose (TŽ, III, 300). Šiais žodynais M. Akelaitis turėjo naudotis, nes ten iš tikrųjų duodamas žodis *kauras*.

M. Akelaitis domėjosi ne tik jam žinomais spausdintais, bet ir rankraštiniais žodynais. Į jo rankas buvo pakliuvęs rytiečių tarme parašytas nežinomo autoriaus lietuvių-lenkų kalbų žodynas, kuris dabar yra M. Akelaičio archyvinėje medžiagoje, saugomoje Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne (F1–1). Iš žodyno kalbos ypatybių matyti, kad jis rytietiškas ir todėl ne M. Akelaičio sudarytas. Pastarasis jį buvo iš ko nors pasiskolinęs ir, bėgdamas po 1863 m. sukilimo

iš Lietuvos, paliko Andruškevičiui, kurs tą žodyną perdavė J. Basanavičiui, o šis – Lietuvių mokslo draugijai².

1856.X.15/27 d. laiške M. Valančiui M. Akelaitis užsimena apie S. Daukanto ir, tur būt, D. Sutkevičiaus rankraštinius žodynus:

„Jakże byłbym szczęśliwym, gdyby owe foliały przygotowane przez Pana Dowkonta do słownika polsko-żmudzkiego dostały się w moje ręce! albo ów rękopism słownika żmudzko-polskiego, spoczywający gdzieś w klasztorze i oddany na pastwę molom!“ (TŽ, III, 296). [Koks būčiau laimingas, jeigu tie S. Daukanto paruošti lenkų-lietuvių kalbų žodynai foliantai patektų į mano rankas, arba lietuvių-lenkų kalbų žodyno rankraštis, gulintis kažkur vienuolyne ir atiduotas kands saugoti.] Vėliau (1858) M. Akelaitis gyveno kartu su S. Daukantu Svirlaukyje, tad, reikia manyti, galėjo prieiti prie S. Daukanto leksikografinių darbų, ypač kad vienoje korespondencijoje iš Vilniaus rašoma, jog M. Akelaičio rankraštiniamė palikime buvę L. Andruškevičiaus ir, galimas daiktas, S. Daukanto lietuvių-lenkų kalbų žodynai³. M. Akelaičio minimas vienuolyne esantis lietuvių-lenkų žodynas, tur būt, buvo D. Sutkevičiaus žodynas, kurį jis prisimena kita proga, M. Valančiui skirto knygų sąrašo gale:

„Czyby Towarzystwo Archeologiczne Wileńskie nie mogło w tym względzie czego wyjednać? Możeby trafnee się postąpiło przypisawszy Ministrowe Oswiezczenia mający się wydać Słownik Sutkewicza?“ (F1–2, p. 3). [Ar Vilniaus archeologų draugija negalėtų čia ką padaryti? Gal gerai padarytų, siūlydama Švietimo Ministrui numatomą išleisti Sutkevičiaus žodyną.]

M. Akelaitis mini ir J. Brodovskio rankraštinį žodyną, kuriame esąs jo etimologizuojamas žodis *Percunas* (F1–17, p. 2). Reikia manyti, kad šis žodynas M. Akelaičiui buvo pažįstamas iš G. Milkaus, Neselmano ir kitų darbų, nes jis pats prie J. Brodovskio rankraščio negalėjo prieiti.

Vėliau, gyvendamas Paryžiuje ir rašydamas lietuvių kalbos gramatiką, M. Akelaitis naudojosi ir F. Kuršaičio žodynu (AkG, 24), kuris dar nebuvo išėjęs tada, kai M. Akelaitis rengė žodynus Lietuvoje (užsienyje leksikografinio darbo jis negalėjo dirbti, nes buvo užsiėmęs gramatika bei lyginamąja kalbotyra).

Taigi M. Akelaitis, pradėdamas leksikografinį darbą ir jį dirbdamas, turėjo kelis spausdintus (Širvydo, Milkaus, Neselmano) ir kelis rankraštinius dvikalbius lietuvių kalbos žodynus. Tai buvo jo pagrindiniai šaltiniai, kuriuose jis galėjo rasti nemaža (daugiau kaip dvidešimt tūkstančių) lietuviškų žodžių bei kitų kalbų atitikmenų ir kurie jam padėjo susipažinti su žodynų sandara, leksikografinė technika ir kt. Be to, M. Akelaitis turėjo prieš akis ir kitų kalbų žodynus. Viename laiške M. Valančiui jis mini brolių Grimų „Zodina wokiszka, kami ir deł ziemaj-tizskos kałbos daug naudos randasi“ (TŽ, III, 294). Iš M. Akelaitį persekiojusios carinės valdžios atstovo sudaryto knygų sąrašo matyti, kad jis pas dvarininką Kudrevičių turėjo „Словарь российско-польский“ ir „Dictionnaire Français-Polonais“ (Jan MA, 85, 87). Viename M. Akelaičio rankraštyje minimas Stenderio latvių kalbos žodynas (F1–21, p. 4). M. Akelaitis įvairiuose etimologiniuose bei kitokuose aiškinimuose dar remiasi arba mini šiuos kitų kalbų žodynus: 1) F. Neselmann, „Die Sprache der alten Preussen“ (1845) (F1–17, p. 3); 2) F. Bopp, „Glossarium sanscritum“ (1847) (F1–17, p. 3); 3) Chavée, Lexiologie Indo-Européenne (F1–22, p. 13, 15, 16); 4) „The Bonaparte polyglott: being the parable of the sower, in 72 languages and dialects“ (F1–22, p. 20).

² J. Kruopas, ten pat, p. 184.

³ „Kraj“, 1893 m. Nr. 13, p. 12.

Tur būt, daugiausia M. Akelaičio naudotasi K. Širvydo ir G. Neselmano žodynais, o kitų indoeuropiečių kalbų, ypač sanskrito, atitikmenys imti iš F. Bopo ir Chavės minėtų darbų.

Leksikografiniam darbui M. Akelaitis buvo pasiryžęs naudoti įvairius literatūrinius šaltinius, jo turimas ir norimas įsigyti lietuviškas knygas. Iš pradžios M. Akelaičio bibliotekoje 1856 m. buvo tik vienuolika lietuviškų knygų. Jos suminėtos M. Akelaičio 1856.IX.25 d. laiške M. Valančiui, kurį jis prašė siųsti jam kuo daugiausia lietuviškų knygų (TŽ, III, 293). Spaustuvininkas ir knygininkas Zavadskis taip pat parūpindavo M. Akelaičiui lietuviškos literatūros. Tokiu būdu M. Akelaičio bibliotekoje per kelerius metus atsirado 42 (ne 37, kaip tegiama JanMA, p. 87) lietuviškos knygos. Tai rodo net du jo knygų sąrašai, esantys Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne (F1–2, p. 1–2; F1–27, p. 1–2). Pirmajame, skirtame M. Valančiui, surašyta 41 knyga, o antrajame – 42 (pridėta knygelė „Žine kajp rejk atlikti spawiednę“, 1852). Kadangi tie sąrašai niekur neskelbti, o jie rodo, kokiomis lietuviškomis knygomis naudojosi M. Akelaitis, tai čia ištiesai skelbiamas antrasis knygų sąrašas:

SPIS KSIĄŻEK LITEWSKICH

Dowkont	1) Prasma Łotinu kalbos. 1837.
„	2) Budas Senowes Lėtuwiū. 1845.
„	3) Giwatas Didiuju Karwaidu. 1846.
„	4) Pasakas Phedro – 1846.
„	5) Abeciela Letuwiū Kalnienu ir Žiamaitiu kalbos. 1842.
„	6) Dajnes Ziamajtiu. – 1846.
	7) Bitiu Knygele – 1848.
	8) Knigele Mediniu Sieklū 1849.
	9) Pamoksłas Ape sodnus. 1849.
	10) Siejamoses paszaro-žoles – 1855.
	11) Epitome Historiae Sacrae – 1838.
Wółonczewski	12) Žemajtiū Wiskupiste. 1848.
	13) Pamokims apej sakramentą Dirmawones. 1850.
	14) Zine kajp rejk atlikti spawiednę. 1852.
	15) Tamoszius isz Kempis. 1852.
	16) Ziwasas Jezaus Kristaus. 1853.
	17) Istorije Szwenta senoje istatima. 1855.
Proniewski	18) Iszguldimas Ewangeliju. 1855.
Szyrwid	19) Punktai Sakimu – 1845.
	20) Ugnies Knygeles. 1801.
	21) Lietuwiszkas Ewangelias. 1806.
Juzumowicz	22) Szwentas Izidorius 1854.
„	23) Didesis Elementorius. 1855.
	24) Kalwaria – 1855.
Werejka	25) Griesznikas priwerstas metawoties 1854.
Zieniewicz	26) Katekiza kataliku 1854.
Kitkiewicz	27) Hymny Litewskie.
Mieleszka	28) Knigele ape žinias draugistes nuosituriejimo. 1846.
	29) Aktas ir poterej. 1856.
	30) Mokslas skajtima raszta lietuwiszka 1856 (niema žadnej wartości).
	31) Szwętas Giesmes – 1855.
	32) Ražanczius. 1855.

Ivinskis
Giedrojė

- 33) Aukša Altorius. 1854.
- 34) Jezus Maria. 1854.
- 35) Garbie Diewa — 1855.
- 36) Kalendarze zr. 1846.47.50.51.55.57.
- 37) Naujas Istatimas. 1816.
- 38) Słownik Szyrwida 1713.
- 39) Wörterbuch der Littauischen Sprache v. Nesselmann. 1850.
- 40) Handbuch der Litauischen Sprache v. August Schleicher Praga. 1856.
- 41) Grammatyka litewska pr. Kossakowskiego.
- 42) Rhesa — Dainos. 1843.

M. Akelaičio paliktų pas Kudrevičių knygų sąrašė dar minimos: 1) Daynos Zemaycziau, surinktos yr yszdutos par Simona Stanewicze, 2) Wajkams Zemaitiu yr Lietuvuos (JanMA, p. 85). Kadangi M. Akelaitis vertė lenkiškai Donelaičio „Metus“, tai jis turėjo turėti šį kūrinį.

Be to, iš M. Akelaičio rankraščių matyti, kad jis darė išrašus iš M. Daukšos Postilės (F1–41, 1–39 p.), 1845 m. Koncyonolo (F1–41, 43–48 p.), 1844 m. Naujo testamento (F1–41, 49–52 p.).

Pats didžiausias M. Akelaičio bibliotekos knygų sąrašas buvo lenkų žurnalisto L. Uziemblos 1891 m. sudarytas ir pasiųstas lenkų etnografui Žegotai Pauliui. Šį sąrašą Krokuvos universiteto bibliotekoje surado mūsų bibliografas V. Žukas ir paskelbė jį spaudoje⁴. Jame užregistruoti 77 spaudiniai (penki iš jų yra latviškos knygos) ir vienas paties M. Akelaičio rankraštis. Palyginus šį sąrašą su paties M. Akelaičio sudarytu ir šiame straipsnyje skelbiamu 42 knygų sąrašu, matyti, kad jie skiriasi ne tik pateikiamų spaudinių skaičiumi, bet ir pavadinimais. Abiejuose sąrašuose galima rasti tik 21 tą pačią knygą, o kitos yra skirtingos. V. Žuko paskelbtame sąrašė yra nemaža Karaliaučiuje spausdintų protestantų religinių ir kitokių knygų, kurios neminimos M. Akelaičio sąrašė, pvz.: Giwasties Medis (1846), Augsburgiszkasis wierôs iszpâzinimas (1855), Rojaus Darželis (1845), Ugnies knigeles (1801), Bybeles (1853) ir kt. Antra vertus, M. Akelaičio sąrašė mini du žodynai, trys gramatikos ir 16 kitokių knygų, kurių nėra V. Žuko sąrašė. Sudėjus visas abiejuose sąrašuose ir kitur minimas M. Akelaičio bibliotekos lietuviškas knygas, jų susidarys apie šimtą. Tai, anų laikų akimis žiūrint, nemažas knygynėlis.

Čia nenurodomos tos lietuviškos knygos, kurios buvo Paryžiaus lietuvių draugijos „Želmuo“ bibliotekoje ir kuriomis M. Akelaitis Paryžiuje galėjo naudotis. Jos spaudoje buvo paminėtos⁵, o pilnas jų sąrašas yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraštyne (F64, vien. 110, l. 4–12). Tačiau leksikografiniam darbui, kurį M. Akelaitis dirbo iki pabėgimo iš Lietuvos 1861 m. pabaigoje, ši literatūra negalėjo būti panaudota, todėl jos čia ir neišvardinsime. Žymią jos dalį sudaro periodinė spauda ir brošiūros, išėjusios daugiausia po M. Akelaičio mirties, keletas lietuviškų grožinės literatūros kūrinių, gramatikų ir žodynų. Iš viso „Želmens“ bibliotekoje buvo 74 lietuviški periodiniai leidiniai, brošiūros ir knygos⁶.

⁴ V. Žukas, Iš bibliotekų ir bibliografijos istorijos, „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis (1958–1959)“, Vilnius, 1961, p. 249–253.

⁵ V. Abramavičius, Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“ ir jos biblioteka, „Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, III, Vilnius, 1964, p. 153.

⁶ V. Abramavičius, ten pat, p. 154.

Matyti, kad lietuviškų knygų skaitymui, išrašų darymui, medžiagos rinkimui gramatikai ir žodynui M. Akelaitis skyrė didelį dėmesį. Jis pats rašo M. Valančiui, kaip jis vertina iš jo gautas knygas ir kaip ruošiasi į jas pasinerti, ieškodamas vertingos medžiagos, brangių perlų:

„To nie są šmiece, jak Wasza Przewielebność się wyraża — to odnoga Bengalska, w której na dnie spoczywają kosztowne perły. Puszczam się jak nurek w przepaść wód głębokich; łowie perłowe muszelki, niepomny, że przy tym połowie łatwo stracić życie, skoro wspólnicy tej pracy, swobodnie pływający na powierzchni morza, nie pośpieszą za danym znakiem wyciągnąć nurka na świeże powietrze. Ale jakże nie zbierać tych perelek, tyle drogich memu sercu?“ (TŻ, III, 295). [Tai ne smulkmės, kaip Jūsų Šventenybė sakote, tai Bengalijos įlanka, kurios dugne guli brangiausi perlai. Leidžiuosi kaip naras į giliųjų vandenų bedugnę; gaudau perlines kriaukleles, užsimiršęs, kad taip žvejojant greit galima žūti, jei šito darbo bendrininkai, laisvai plaukiojantys jūros paviršiuje, davus ženklą, nesiskubins ištraukti narą į gaivų orą. Tačiau kaip nerinkti tų perlų, tokių brangių mano širdžiai?]

Trečias medžiagos šaltinis, kuriuo M. Akelaitis galėjo remtis leksikografiniame darbe, buvo liaudies kalba. Tai buvo jo gimtoji kalba, kurią jis išmoko šeimoje, lietuviškame sodžiuje, apie kurią jis visad su didele meile bei pagarba atsiliepė ir kurios teisių, vartojimo išplėtimu ir ugdymu jis rūpinosi visą gyvenimą. Aplinkybės neleido M. Akelaičiui nuolat būti liaudyje ir rinkti iš jos kalbos lobius. Paaukęs jis gyveno dvaruose ir su liaudimi retai tesusidurdavo. Tačiau atotrūkiais, keliaudamas po kraštą ir kitomis progomis, jis užrašinėjo tautosaką ir rinko kalbinę medžiagą. Tai matyti iš gana gausių jo tautosakos užrašymų ir įvairių kalbinių pastabų, esančių jo rankraštiniame palikime. Štai sintaksės reikalui užrašyti linksnių ir prielinksnių vartojimo pavyzdžiai (dalis gali būti paimta ir iš raštų): *Per. Per miestą eiti. Tai man ejo per szirdi. — Asz per žiemą sirgau. — Jis per naktį dirbo. — Per tworą lipti. — Per rubežiu eiti. — Per wieną žmogu griekas i swietą atejo ir smertis grieku. — Per Martyną jis atejo. — Jis gywen per tris myles toli. — Asz tai per tiesą laikau. — Jis buvo per racziu. — Kas tai tas per pauksztis?* (F1—37, p. 110).

Ne kartą M. Akelaitis kalba apie Lietuvių kalbos leksikos turtingumą ir tai iliustruoja pavyzdžiais, paimtais daugiausia iš liaudies kalbos. Jis nurodo, kad tam pačiam dalykui, ypatybei, veiksmui ir kitkam pavadinti lietuviai turi daug žodžių, pasižyminčių įvairiais atspalviais, pvz.: *kalba, szneka, tarme, byla, žadas; geltas, geltonas, geltokas, gelsvas, gelsvokas, geltonelis, geltonutelis, geltonužėlis; dajnuoti, giedoti, raudoti, audot, vel aldoti (pr. ἄιδω), niuniuoti, ryloti, soukti* (F1—11, p. 4). Kalbėdamas apie priesagos *-ėnas* vartojimą, jis pateikia taip pat nemaža pavyzdžių: *Tylzenas, tetenas, brolenas, seserenas, Kuprenas, Wilkenas, Warnenas, Waszkenas, Rimkenas, Melenas, Masenas, Kredzdenas, Kiszkenas, Bylenas, Tylenas, Prastenas, Druktenas* (F1—29, p. 12).

Savo staipsnyje „Apej garus“ (F1—31), ieškodamas terminų garo katilo ir garvežio detalėms pavadinti, M. Akelaitis ima liaudies kalbos žodžius ir juos taiko technikos srityje, išplėsdamas žodžių vartojimo sferą ir suteikdamas jiems specialią reikšmę. Tokiu būdu į technikos sritį buvo įvesti: *stiebas, rankena, muštuvas, žirgis, anga, ugniavietė, žibintuvė, kamštis, stūma, volė, kabė, švilpynė* ir kt. Pagaliau paties M. Akelaičio raštų kalba turi ryškių liaudies kalbos bruožų, kurie rodo, kad jis visad rėmėsi jaunystėje išmokta gimtąja kalba, kad ji jam buvo didžiulis kalbos lobių šaltinis.

M. Akelaitis buvo sumanęs parengti tris žodynus: 1) lietuvių kalbos lyginamąjį; 2) lietuvių-lenkų ir 3) lenkų-lietuvių. Tai matyti iš jo laiškų M. Valančiui, A. Kirkorui ir kitiems (TŽ, III, 292–321, IV, 433–443), o taip pat iš kitų asmenų atsiliepimo apie M. Akelaičio darbus. 1856.VI.27 (VII.9) laiške J. Zavadzkiui jis rašo:

„Ja pracuję nad językiem litewskim, porównywan go z językami Indo-Europejskimi – układam słownik języka Litewskiego, słownik w całém znaczeniu tego wyrazu. Będzie to *opus dignum laude et laurea* – przewyższy słowniki dotąd znane, i... chciałem coś powiedzieć, gdy mój uczeń w tej chwili powtarzając sobie lekcję łaciny, wymowywszy: „*Propria laus sordet*“ – zamałował mi gębę; muszę więc przestać pisać o moim słowniku i w milczeniu nad nim pracować, aż przydzie czas, kiedy może z drukarni Pana Dobrodzieja wymknie się na świat“⁷. [Tyrinėju lietuvių kalbą, lyginu ją su indoeuropiečių kalbomis – sudarinėju lietuvių kalbos žodyną tikra šio žodžio prasme. Tai bus pagyrimo ir laurų vainiko vertas darbas – pranašesnis už visus iki šiol žinomus žodynus, ir... norėjau kažką pasakyti, kai mano mokiniys, tuo momentu kartodamas lotynų kalbos pamoką, pasakė: „Giriamas darbas yra atgrasus“. Tai užčiaupė man burną, todėl negaliu daugiau kalbėti apie savo žodyną ir privalau tylomis jį rengti, kol ateis laikas kai, gal būt, pono geradario spaustuvėje bus išspausdintas.]

Iš pradžios M. Akelaitis buvo pasinešęs sudaryti lyginamąjį lietuvių kalbos žodyną, kuriame lietuvių kalbos žodžiai turėjo būti gretinami su kitų indoeuropiečių kalbų (slavų, graikų, gotų, lotynų, sanskrito) žodžiais. 1856.IX.25 d. laiške M. Valančiui M. Akelaitis pavyzdžiais pailiustruoja, kaip ketina rašyti žodyną, būtent⁸:

Aszwiniś, = sanskr. *aszwā*, franc. *cheval*, koñ.

Nagas, = sanskr. *nagah*, ross. *ноготь* (nogieć, dawniej) *paznogieć*.

Juodas; = greck. *ioeidēs*, czarny.

Stogas, = greck. *stégē*, dach; žtąd dachokrywca *stegius*.

Piemuo, = greck. *poimēn*, pasterz.

Sapnas, = greck. *ýpnos* [hýpnos] sen.

Sakiti, = niem. *sagen*, powiedzieć; žtąd *pasakos* przypomina wyraz normański *sagos*, legendy, klechdy, tak pod względem brzmienia jako i znaczenia.

Szniaketi, = dmisk. [duńsk] *snaken*, rozmawiać.

Žardis, = franc. *jardin*, agród, pastewnik, w niektórych okolicach nazywają *cielętnikiem*, dla tego że tam zwykle paszą się tylko cielęta.

Szuo, = franc. *chien*, pies.

Duris, = angiels. *doors*, drzewi.

Szilkas, = angiels. *shilk*, ross. *шелк* jedwab’.

Gintaras, = ross. *янтартъ*, bursztyn, bernstein, ėlektron; žtąd elektryczność możnaby tłumaczyć przez *gintarumas*.

Viras, = łacins. *Vir*, Wiraj traukite jungą – Viri trahite jugum.

Jaknos, = jecus, wątroba.

Augsztus [Angsztus], = (nie auksztus [anksztus] = łacn. *augustus* [angustus], niemiec. *eng.*, ciasny.

Augmuo, = *augmentum*; *augu* = *augeo* = *aúge* ir t. t. (TŽ, III, 293–294).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad M. Akelaičio įvairių kalbų žodžių gretinimai daugiausia remiasi ne lyginamosios istorinės fonetikos atitikmenimis, bet arba atsitiktiniu sąskambiu, arba skolinių panašumu į originalo žodžius, arba naivių etimologizavimu, arba nieko bendra kilmės požiūriu neturinčių žodžių surašymu iš įvairių žodynų. Nors M. Akelaitis pažymi, kad jis, lyginamąjį žodyną sudarydamas, eisiąs Grimų, Bopo ir de Chaslės keliais, tačiau, būdamas savamokslis,

⁷ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraštnas (F7, – 536a).

⁸ Graikų kalbos pavyzdžiai transkribuojami lotyniškais raidėmis.

neįstengė įsisavinti mokslinio etimologizavimo metodo, pagrįsto lyginamosios istorinės gramatikos atitikmenimis, ir iš pradžios pasidavė nepagrįstų etimologizavimų polinkiui, kurį reiškėsi lenkų istorikų (T. Narbuto, J. Lelevelio ir kitų) veikaluose, aiškinant lietuvių mitologinių būtybių, dievų ir kitokių vardus. M. Akelaitis domėjosi Lietuvos istorijos klausimais, skaitė lenkų, vokiečių ir kitų istorikų darbus, liečiančius Lietuvos ir Prūsų istoriją, ir ne kartą pabrėžė, kad kalba yra svarbus istorijos šaltinis:

„Poszukiwania etymologiczne niekiedy rzucają wielkie światło na Historię; Filologija — to prawa jej ręka. Nie można pisać dziejów jakiegokolwiek narodu, nieznając jego języka“ (TŻ, III, 296). [Etimologiniai ieškojimai kartais įneša daug šviesos į istoriją. Filologija — tai dešinioji jos ranka. Negalima rašyti kokios nors tautos istorijos, nežinant tos tautos kalbos.]. Jis buvo įsitikinęs, kad lietuvių kalba yra svarbus šaltinis praeičiai pažinti, todėl tiek daug dėmesio skyrė etimologiniams išvedžiojimams.

Į fantastinius etimologizavimus M. Akelaitį skatino taip pat S. Daukanto, kalbininko S. Mikuckio ir kitų nepamatuoti etimologizavimai. Jis skaitė S. Daukanto „Būdą“, kur susidūrė su tokiais vietovardžių aiškinimais, kaip: **Liepoja** < lipti (lengvai iš jūros galima į kraštą išlipti), **Klaipėda** < klysti + pėda (klaidžiojus jūroje, galėjo savo pėdą padėti) ir kt. M. Akelaitis savo rankraščiuose kelis kartus užsimena, kaip S. Daukantas aiškina mitologinį vardą **Perūnas** (Perkūnas), tariamai kilusį iš žodžio *perėti* (FI—15, p. 5, 17, p. 2) ir pagaliau duoda savo taip pat naivius perkūno aiškinimus: **Perkunas** kilęs iš šaknies *park* (lotynų *parco-peperci* „saugoti, tausoti, gailėti“) (FI—21, p. 6); **Perkunas** < per + kunas, plg. sen. pr. *kunt* „saugoti, sergėti“, sanskrito *kund* (FI—19, p. 3).

M. Akelaitis tarėsi gerai mokąs lietuvių kalbą ir todėl galįs geriau už S. Mikuckį, T. Narbutą ir kitus daryti etimologinius išvedžiojimus (FI—10, p. 4; FI—22, p. 9—19). Tiesa, kartais jis prisipažįsta savo silpnumą, aiškinant žodžių kilmės klausimus, užsimena, kad tam jis neturįs mokslo ir jėgų. Informuodamas M. Valančių apie darbą prie lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų žodynų, M. Akelaitis rašo:

„Nie myślę ja wcale wdawać się w porównania z innemi językami, przechodziło to moję naukę i siły; chce tylko dać dziełko, któreby przyniosło pożytek dla moich rodaków“ (TŻ, III, 298). [Aš nemanau iš viso leisti į lyginimus su kitomis kalbomis, tai viršytų mano mokslą ir jėgas, noriu duoti tiktai darbėlį, kuris atneštų naudą mano tautiečiams.]. Tačiau M. Akelaitis negalėjo atsispirti etimologizavimų pagundai, nes jie plačiai buvo įsigalėję istorikų ir filologų darbuose.

Ikiemigrantiniame laikotarpyje M. Akelaitis mėgino aiškinti daug mitologinių būtybių, dievų, tautų, asmenų, vietų ir kitokių vardų. Šie įvairūs etimologizavimai išmėtyti rankraštiniame M. Akelaičio palikime (FI 1—49) ir jų galima priskaičiuoti gana daug (apie pusantro šimto). Iliustracijai čia galima suminėti, kokių tikrinių vardų ir šiaip žodžių kilmę mėgino aiškinti M. Akelaitis (skliausteliuose žymi-mas skaitmenimis aplankas ir puslapis):

abyda (10, p. 3), *Aitvaras* (22, p. 11), *Алдань* (*Aldona*) (29, p. 8), *argutalius* (12, p. 14), *aukle* (10, p. 4), *Austurland* (42, p. 4), *autas* (10, p. 1), *awide* (22, p. 10), *Bejsōgala* (22, p. 5), *Берное* (29, p. 8), *Bitautas* (22, p. 19), *билина* (29, p. 2), *bliudas* (10, p. 3), *blusa* (10, p. 2), *Budte* (40, p. 10), *czewierykas* (10, p. 3), *daina* (23, p. 7), *Dejmantas* (10, p. 5), *Diewas* (21, p. 2), *Erogala* (29, p. 4—5), *gajletis* (22, p. 17), *gailus* (22, p. 17), *garbintas* (22, p. 15), *gauras* (10, p. 3), *Gediminas* (22, p. 18), *gelbėti* (10, p. 3), *gelti* (22, p. 17), *Gesme* (23, p. 8), *Gyle* (29, p. 3), *Giltine* (17, 5—6 p.), *gowada* (22, p. 26), *gudas* (18, p. 2; 29, p. 8), *gudumas* (*gudimas*) (22, p. 11), *gulbintas* (22, 15—16), *igytie* (29, p. 10), *Igor* (*Iggiwłod*, *Igeld*) (29, p. 7), *indas* (10, p. 4), *inkaras* (29, p. 13), *Jogaila* (22,

p. 17–18), *kalwis* (22, p. 13), *karalus* (29, p. 8), *kardas* (10, p. 3–4), *Kapuee* (29, p. 8), *Kaukaras* (13, p. 3; 17, p. 7; 22, p. 14), *Kaukas* (22, p. 14), *Kaukuole* (22, p. 15), *karti* (22, p. 13), *kiautas* (22, p. 15), *kiausias* (22, p. 15), *kowa* (22, p. 13), *kriwule* (12, p. 6), *Kriwaitis* (*Kriwis*) (12, p. 6–7), *kudmentas* (10, p. 5; 19, p. 3), *kujis* (22, p. 13), *Kurland* (42, p. 4), *Łabegelda* (22, p. 15), *laikas* (1, p. 2), *Łaima* (12, p. 5), *lanka* (10, p. 3–4), *Łauma* (*laume*) (12, p. 5), *liežuwis* (10, p. 4), *Lietuwa* (19, p. 4), *Mandagus* (10, p. 5, 10), *manta* (22, p. 18), *Medininkai* (15, p. 1), *Mesagetai* (42, p. 3), – *muntas* (22, p. 18), *muse* (10, p. 2), *nuodeme* (10, p. 4), *Okas* (*Okkapirmas*) (1, p. 2), *Oleg* (29, p. 7), *Oras* (1, p. 2), *papleikti* (22, p.), *Papiles* (13, p. 2), *paszelpa* (13, p. 2) *Patelo* (*Potello*, *Potollo*) (17, p. 7; 40, p. 6), *Patrimpas* (19, p. 3), *Perkunas* (15, p. 5; 17, p. 1–4; 18, p. 4; 19, p. 3; 21, p. 6), *Pikulis* (*Pakulis*, *Pikole*, *Pokole...*) (17, p. 4; 19, p. 3–4), *pirksznys* (21, p. 6), *Plateliai* (19, p. 2), *Prámentalas* (10, p. 5), *prastas* (29, p. 11), *Простень* (*Prastenis*) (29, p. 7), (*Rejskiun*) *Tyras* (18, p. 1), *Rjurik* (29, p. 12–13), *Ritland* (42, p. 4), *Rusne* (15, p. 1), *Sam-bija* (42, p. 4), *Simenas* (12, p. 9), *sopagas* (10, p. 3), *sudas* (10, p. 3–4), *Szatrija* (13, p. 3; 22, p. 25), *sziaurys* (14, p. 24), *Trimpos* (*Potrimpos*) (15, p. 9; 17, p. 4); *Turnbern* (29, p. 8, 11), *Утинъ* (29, p. 8), *Uleb* (29, p. 7), *wajkas* (22, p. 11), *Wejdalotas* (15, p. 7), *Welnias* (21, p. 5) *wesele* (15, p. 2), *wersme* (41, p. 35), *žąsis* (10, p. 2), *Žemigala* (*Semigallja*) (29, p. 5), *ženklas* (22, p. 12), *žiniczia* (17, p. 6), *žmogus* (25, p. 10) ir kt.

M. Akelaičio vardų ir žodžių etimologizavimai yra perdėm nepagrįsti ir naivūs. Štai, pavyzdžiui, kaip aiškinama *Šatrijos* kalno kilmė: *szata*, *szeta* reiškia lietuviškai „garbė, šlovė“; tai sanskritiškas žodis, kilęs iš *śat* „garbinti“ ir *atris* „kalnas“ (FI–13, p. 2); taigi *Šatrija* yra garbės kalnas, kuriame iš seno buvo garbinami dievai (FI–22, p. 25). Rusų kunigaikščio vardas *Olegas* esąs lietuviškas, sudėtas iš *al* „kiekvienas“ (plg. *al wienas*) ir *jėgti* „galėti, būti stipriam“ (FI–29, p. 7). Tokius ir panašius aiškinimus aštriai kritikavo spaudoje Letgola (pseudonimas), bet M. Akelaitis atkakliai gynėsi ir, pritardamas rusų istoriko Kostomarovo išvedžiojimams apie rusų valstybės (Rus) pradžią, apie Riuriko lietuvišką kilmę, įrodinėjo, kad *Rus*, *Igor* ir kiti rusiški vardai esą kilę iš lietuviškų žodžių (FI–29, p. 1–14). Remdamasis atsitiktiniu kai kurių vardų bei žodžių panašumu, M. Akelaitis kūrė fantastiškus aiškinimus, nors pats yra pažymėjęs, kad vardų panašumas ne visad rodo jų bendrą kilmę (FI–10, p. 3).

Tik retais atvejais, kai gretinami darybiškai giminingi lietuviški žodžiai, M. Akelaičio žodžių kilmės aiškinimai yra pagrįsti ir teisingi. Pavyzdžiui, jis teisingai nurodė, kad *liežuvis* kilęs iš *liežti* (FI–10, p. 4); iš *kalti* išvedami *kalvis* ir *kalvė* (FI–22, p. 13) ir kt.

Visi etimologiniai tikrinių vardų aiškinimai turėjo patekti ir į M. Akelaičio lyginamąjį žodyną:

„W Słowniku porównawczym ile zdołam pomieszczyć cały skarb naszej mowy, imion własnych, w których niemało przechowało się językowego“ (FI–11, p. 3). [Į lyginamąjį žodyną, kiek pajėgsiu, sudėsiu visą mūsų kalbos turtą tikrinių vardų, kuriuose slypi nemaža kalbinių duomenų.]

Tačiau dar Varšuvoje gyvenant sumanyto lyginamojo lietuvių kalbos žodyno M. Akelaitis negalėjo intensyviai ruošti, nes tuo pat metu pradėjo rinkti medžiagą dvikalbiams žodynams, į kuriuos jo dėmesį nukreipė M. Valančius. Tai matyti iš 1856.X.15/27 d. M. Akelaičio laiško M. Valančiui:

„Słuchać rad Meża wyższego ode mnie nauką i doświadczeniem jest i będzie moim obowiązkiem. Zastosuję się do uwag Waszej Najdostojniejszej Mości; ułożę najprzód podręczny słownik Polsko-Żmudzki, o ile możności, najmniejszych rozmiarów, a słownik Żmudzko-Polski zostawię na później, chociaż materiały do niego mam już gotowe tylko – je ociosać i w jedną piękną całość zestawić“ (TŻ, III, 295). [Klausyti patarimų Vyro, vyresnio už mane mokslu i r patyrimu, yra ir bus mano pareiga. Atsižvelgsiu į Jūsų Prakilnybės pastabas; sudarysiu iš pradžios parankinį

lenkų-lietuvių žodynėlį, kiek galima mažiausios apimties, o lietuvių-lenkų žodyną paliksiu ateičiai, nors medžiagą jam turiu jau paruoštą, tiktai reikia ją apdoroti ir į vieną darnią visumą sujungti.]

Vis dėlto nuo lyginamojo žodyno ruošimo minties M. Akelaitis visai neatsisakė, nes retkarčiais ir jis pats ir kiti užsimena, kad jis sudarinėjęs lyginamąjį lietuvių kalbos žodyną. Pvz., 1858 m. jis savo „Pastabose iš lietuvio išvykų“ (Notatki z wycieczek Litwina) rašo:

„Jeżeli mi Bóg pozwoli, w słowniku porównawczym zewnętrznie wykaże podobieństwo litewskiego z językami indo-europ. a w gramatyce jaśniej i szerzej rozwinę te myśli (F1 – 22, p. 25). [Jeigu dievas man leis, lyginamajame žodyne akivaizdžiai įrodysiu lietuvių kalbos panašumą su indoeuropiečių kalbomis, o gramatikoje aiškiau ir plačiau išdėstysiu tas mintis.]

1860.II.12 d. (Nr. 13) „Kurier Wileński“ literatūrinėje apžvalgoje (Przegląd literacki) paskelbta gana tiksli informacija apie M. Akelaičio darbus, iš kurios matyti, kad jam rūpėjo ir lyginamasis žodynas:

„Elementarz dla chłopców wiejskich wydany przez towarzystwo rolnicze w królestwie, wkrótce wyjdzie z druku w przekładzie litewskim. Tłumaczem tej nader pożytecznej książeczki jest Akielewicz.

W ogóle, jak uważaliśmy tłumacz przy zachowaniu myśli i formy oryginału, starał się wprowadzić i przysłowia ludowe, zastosowanie do okoliczności...

Oprócz wymienionego tu elementarza, Akielewicz drukuje obecnie dwie książeczki litewskie dla ludu: jedna zawiera wykład Modlitwy pańskiej, a drugiej tytuł: Kwestarz jeżdżąc po Litwie naucza lud. Ma jeszcze kilka broszurek w rękopiśmie i przygotowyywa do druku słownik Litewsko-polski, oraz pisze słownik Litewski porównawczy, którego układ będzie taki: najprzód pójdą pierwiastki języka litewskiego, porównane z narzeczami słowiańskimi, z gotskim, greckim, łacińskim i sanskrytem. Po pierwiastkach nastąpią części mowy, każda oddzielnie w porządku alfabetycznym. Rzeczowniki i przymiotniki będą uszykowane wedle końcówek“. [Kaimo žmonėms elementorius, išleistas žemdirbių draugijos karalystėje, greitai išeis iš spaudos lietuviškai išverstas. Tos labai naudingos knygelės vertėjas yra Akelaitis. Apskritai, kaip pastebėjome, vertėjas, laikydamasis originalo turinio ir formos, stengėsi įvesti ir liaudies posakius, pritaikytus prie apylinkės...]

Be minėto elementoriaus, Akelaitis šiuo metu spausdina dvi knygeles liaudžiai: viena – „Tėve mūsų“ maldos vertimas, o kitos titulas – Kvestorius, važinėjantis po Lietuvą, moko liaudį. Turi dar keletą rankraštinių brošiūrėlių ir rengia spaudai lietuvių-lenkų žodyną, taip pat rašo lietuvių lyginamąjį žodyną, kurio sandara bus tokia: pirmiausia eis lietuvių kalbos šaknys, lyginamos su slavų dialektų, gotų, graikų, lotynų ir sanskrito atitikmenimis. Po šaknų eis kalbos dalys, kiekviena atskirai alfabeto tvarka. Daiktavardžiai ir būdvardžiai bus sutvarkyti paga galūnes.]

Maždaug ta pati informacija pakartota ir leidinyje „Biblioteka Warszawska (1860, 2, 271), kur taip pat minimas lyginamasis žodynas ir kur teigiama, kad lietuvių-lenkų žodynas jau parengtas spaudai, nors „Kurier Wileński“ korespondencijoje, kuria remiamasi, sakoma, kad toks žodynas dar tik sudaromas.

Kiek galima spręsti iš M. Akelaičio rankraščių ir kitų šaltinių, ypač iš neseniai pasirodžiusios A. Janulaičio monografijos „Mikalojus Akelaitis“ (1969), kurioje nušviesta jo veikla, medžiagos kaupimas lyginamajam žodynui buvo atsitiktinis, neintensyvus. Jis reiškėsi įvairiais tikrinių ir bendrinių žodžių etimologizavimais, o ne sistemingu lyginamojo žodyno sudarinėjimu.

Į žodžių kilmės aiškinimus M. Akelaitį pradeda skatinti ir noras susekti pagrindinių kalbos elementų – garsų ir skiemenų reikšmę, jų funkcijas kalboje. Dar ikiemigrantiniame laikotarpyje M. Akelaičiui iškyla idėja surasti raktą visoms

giminingoms kalboms, gyvoms ir mirusioms, pažinti ir suprasti. Jis buvo įsitikinęs, kad kiekvienas mažiausias kalbos elementas – garsas turi reikšmę:

„Badania moje nad Litewszczyzną przekonaly, że każdy pierwiastek, chiby nawet czysto spółgłoskowy, każda głoska jako wyraz głosu (nie jako znak), ma swoje znaczenie. W języku to tak równo, jak w ciele np. człowieka, każdy członek, mięsień, każdy by najsztubtelniejszy nerw ma swoje znaczenie i przeznaczenie“ (F1 – 19, 1). [Mano lietuvių kalbos tyrinėjimais įtikino, kad kiekviena šaknis, dargi grynai priebalsinė, kiekvienas garsas kaip balsas išraiška (o ne kaip ženklas) turi savo reikšmę. Kalboje yra taip pat, kaip, pavyzdžiui, žmogaus organizme, kur kiekvienas narys, muskulas, kiekvienas subtiliausias nervas turi savo reikšmę ir paskirtį.]

Tuo vadovaudamasis, M. Akelaitis ypatingą dėmesį atkreipia į garsų reikšmę:

„Wykaże znaczenie liter jako wyrazów brzmienia. Może mi się uda naukę języków sprowadzić do nauki głosek. Dostyć będzie wiedzieć znaczenie liter i sylab, żeby mówić wszystkimi językami jednego szczepu. Rozumie się, że taka praca wymaga czasu i nakładu głębokich i sumiennych studjów“ (F1 – 11, p. 3). [Irodysiu raidžių kaip balsas išraiškų reikšmę. Gal man pasiseks kalbų mokslą suvesti į garsų mokslą. Užteks žinoti garsų ir skiemenų reikšmę, kad būtų galima kalbėti visomis vienos šakos kalbomis. Suprantama, kad toks darbas reikalauja laiko ir išlaidų, gilių ir sąžiningų studijų.]

M. Akelaitis tiki, kad tai bus įvykdyta:

„Przyjdzie czas, kiedy wykaże się wzajemny [wzajemny] stosunek języków, oparty na ich głosowej organizacji. A wtedy Duch Boży wstąpi na nas i mówić będziemy wszystkimi językami“ (F1 – 10, p. 6). [Ateis laikas, kada paaiškės kalbų tarpusavio ryšys, pagrįstas jų garsine organizacija. O tada dvasia šventa nusileis ant mūsų, ir mes kalbėsime visomis kalbomis.]

Idėja surasti garsų reikšmes ir dėsnius, kurie būtų raktas visoms giminingoms kalboms pažinti ir išmokti, M. Akelaičiui nedavė ramybės ir emigracijoje, kai jis, kiek atsikvošėjęs po 1863 m. sukilimo ir susiradęs šioį tokį darbą, vėl pasinėrė į kalbų lyginimą. 1871 m. laiške iš Paryžiaus jis rašė:

„Przyroda to mój jedyny i najmędrzy nauczyciel. Ona mnie naprowadziła na prawdy, których nie znalazłem u największych uczonych. Wiesz, że ulubiony mój przedmiot jest lingwistyka porównawcza! Otóż, za pomocą przyrody porobiłem odkrycia nieznane dotychczasowym lingvistom. Jeśli Bóg pozwoli, ogłoszę je światu i podam prawidła, za pomocą których, znając jeden język, można poznać wszystkie żyjące lub martwe...“ (AkG, p. X). [Gamta – tai mano vienintelis ir išmintingiausias mokytojas. Jei mane nukreipė į tas tiesas, kurių neradau pas didžiausius mokslininkus. Žinai, kad mėgiamiausias mano dalykas yra lyginamoji kalbotyra. Taigi, gamtos padedamas, atradau dalykus, nežinomus iki šiol lingvistams. Jeigu dievas duos, paskelbsiu juos pasauliui ir duosius taisykles, pagal kurias, mokant vieną kalbą, galima pažinti visas gyvąsias ar mirusias...]

M. Akelaitis nukrypo į naujos lingvistinės teorijos kūrimą, į universalių garsų dėsnių ieškojimą, į naujais principais pagrįstos lietuvių kalbos fonetikos kūrimą, į tolimesnius žodžių bei vardų kilmės aiškinimus.

Emigrantinio laikotarpio etimologinių aiškinimų nemaža yra M. Akelaičio gramatikos 1890 m. išspausdintoje dalyje (fonetikoje) ir 1885 Petrapilyje išleistoje knygutėje „Rzut oka na starożytność narodu Litewskiego“ („Žvilgsnis į lietuvių tautos senovę“).

Gramatikoje duodami nauji garsų dėsniai, kuriuos aiškinant bei iliustruojant, savaip etimologizuojami bei gretinami ir nieko bendra savo kilme neturintys žodžiai, pvz.: *tėvas* < *ti + ev + as* (54), *ilgas* < *ug + as* (59); *sūris*, *siauras*, *svirnas* (48); *piauti*, *peilis*, *piela*, *piemu*, *pieva*... (57); *kareivis*, *karalius*... (60); *vaga*, *anga*, *langas* (65) ir t. t. Šie ir kiti žodžių kilmės aiškinimai remiasi M. Akelaičio fantastiniu dėsniu, kad balsis *u* yra daugelio garsų motina; kad iš pradinio garso *u* atsirado garsai *a*, *e*, *i*, kurie visad eina su balsiais ar priebalsiais; kad iš *u* yra kilę visi

skiemeny (56). Vienintelė lietuvių kalbos šaknis – garsas *u*. Tikrai iš jo atsiranda balsiai *a, e, i, o* junginiuose su *r, l, m, n, p, v, j* (5).

Tokios naujos teorijos klaidingumą iškėlė aikštėn J. Jablonskis, recenzuodamas M. Akelaičio išspausdintos gramatikos dalį (fonetiką): „Visa M. Ak-iaus knygutė pilna šitokio „ligšiolei nežinomo mūsų lingvistams“ mokslo. Vargu kam bus suprantamos visos tos palaidos smulkmenos, kurios visiškai nepanašios į fonetikos mokslą, randamą specialistų darbuose. Kaip iš tikro suprasti tokį mokslą: *ilgas, iltis, arti, jautis* turi vieną šaknį? Čia galima tikėti ar netikėti, bet jei kalbama būtų apie supratimą arba nesupratimą, tad reikės pasakyti, juog paprastas žmogus negal viso to mokslo suprasti. Teisybę sakant, čia nėra mokslo, čia vieni išvedimai, ne smegenų, bet „ikvėpimo“ sudiktuoti, užtai-gi žmogaus smegenys ir negali jų suprasti“⁹.

Turint galvoje visa tai, kas pasakyta apie M. Akelaičio sumanymą sudaryti lyginamąjį žodyną ir apie jo etimologizavimus, kyla klausimas, ar M. Akelaitis tikrai parengė lyginamąjį žodyną, kurio rankraštis minimas S. Baltramaičio, V. Biržiškos, M. Brenštejno ir kitų autorių darbuose. Remiamasi M. Akelaičio ir kitų informacija, patekusia į laikraščius, apie jo ruošiamus spaudai ar spausdinamus darbus, tarp kurių minimas ir lyginamasis žodynas. Tačiau tai dar neduoda pagrindo teigti, kad M. Akelaitis tikrai buvo parašęs lyginamąjį žodyną, kuris atsidūręs užsienyje, kaip kartais teigiama (Jan MA, p. 1). Viena, M. Akelaičio laiškuose ir to meto spaudoje (Kuryer Wileński, Biblioteka Warszawska) nurodoma, kad jis sudarinėjęs lyginamąjį žodyną, ir niekur netvirtinama, kad toks žodynas baigiamas ar baigtas. Iš žinios, kad M. Akelaitis rašęs lyginamąjį žodyną, matyti, ir susidarė nuomonė, kad jis parašęs ir palikęs tokį žodyną, nors niekas jo nebuvo matęs. Kad taip galėjo būti, rodo ir V. Biržiškos netikslus leidinio „Biblioteka Warszawska“ informacijos perteikimas „Aleksandryne“ (III, 366), kur teigiama, kad minėtame leidinyje nurodoma, jog lyginamasis žodynas jau yra paruoštas spaudai, nors iš tikrųjų ten sakoma, kad toks žodynas tikrai rašomas.

Antra, M. Akelaičio lyginamojo žodyno rankraščio nerasta nei jo palikime Lietuvoje, nei Lenkijoje, nei Paryžiuje. Apie jį nieko nekalbama laikraštinėje žinutėje, kur suminėti kiti M. Akelaičio leksikografiniai darbai, likę pas Vilniaus dailininką J. Zenkevičių:

„Piszą do nas z Wilna: Niezbyt dawno utworzone zostało w Paryżu Towarzystwo litewskie „Zelmna“ [„Żelmuo“], którego prezesem był Marjan Akielewicz, znany pisarz litewski, zmarły w październiku 1887 r. Wiadomo było, że pozostała po nieboszczyku jakaś spuścizna literacka, lecz narazie nie można jej było odnaleść. Dopiero po śmierci malarza wileńskiego Zienkiewicza, wykryto w jego zbiorach rękopisy Akielewicza. W ich liczbie pierwsze miejsce należy się **nedokończonemu słownikowi** litewsko-polskiemu (około 300 arkuszy pisma), pracy o której parokrotnie wzmiankowano, a oprócz tego niemało utworów pomniejszych. Obok dzieł Akielewicza w zbiorce tym znajdując jeszcze prace innych autorów, w tej liczbie słowniki litewsko-polskie L. Andruszkiewicza i prawdo podobnie Dowkonta. Obecnie spadkobierczymi po Zienkiewiczu pragnie odprzedać rękopisy ś. p. Akielewicza. *Letuwiślaw*“¹⁰. [Rašo mums iš Vilniaus: Nelabai seniai Paryžiuje buvo įsteigta lietuvių draugija „Żelmuo“, kurios pirmininku buvo M. Akelaitis, žinomas lietuvių rašytojas, miręs 1887 m. spalio mėnesį. Buvo žinoma, kad po jo mirties liko kažkoks literatūrinis palikimas, kurio iki šiol nebuvo galima rasti. Tikrai po Vilniaus dailininko Zenkevičiaus mirties rasti jo rinkiniuose Akelaičio rankraščiai. Iš jų pirmoji vieta priklauso nebaigiam lietuvių-lenkų

⁹ Jablonskio Raštai (redagavo J. Balčikonis), IV, Kaunas, 1935, p. 37–38.

¹⁰ „Kraj“, 1893, N 13, p. 12.

žodynui (apie 300 lapų), kelis kartus minėtam darbui. Be to, palikime yra nemaža ir mažesnių kūrinų. Šalia Akelaičio dalykų rinkinyje yra dar kitų autorių darbų, jų tarpe L. Andruškevičiaus ir, galima daiktas, Daukanto lietuvių-lenkų žodynai. Dabar Zenkevičiaus turto paveldėtojai nori parduoti Akelaičio rankraščius. *Letuwislaw*“.]

Trečia, turint galvoje M. Akelaičio didelius užmojus, nuolatinį blaškymąsi, sunkias gyvenimo sąlygas, neįtikėtina, kad jis 1856–1861 m. laikotarpyje, versdamasis pamokomis ir spaudos darbu, užsiėmęs keliais kitais darbais (vertimais, dvikalbiais žodynais, populiarios literatūros rengimu bei spausdinimu ir kt.), būtų galėjęs parašyti lyginamąjį žodyną. Jo negalėjo rašyti ir emigracijoje, nes iš pradžios kovojo dėl duonos kąsnio, o paskui, kai galėjo grįžti prie lyginamosios kalbotyros, buvo atsidėjęs naujos kalbinės teorijos kūrimui ir lietuvių kalbos gramatikos rašymui. Prie žodynų turėjo grįžti gramatiką parašęs, tačiau ir jos neįstengė baigti.

Ketvirta, žodyninis darbas reikalauja daug jėgų, laiko, kantrybės ir nepaprasto atsidėjimo tam darbui. M. Akelaitis nebuvo sėslus, prie vieno darbo prisirišęs ir jam atsidavęs darbininkas, koks turėjo būti žodynininkas, užsimojęs parašyti net tris žodynus, kuriems sudaryti reikėjo keliolikos metų kruopštaus, intensyvaus ir nuolatinio darbo. Jis buvo judrus, ekspansyvus visuomenininkas, literatas, populiarių knygelių liaudžiai rengėjas ir leidėjas, bet ne žodynininkas. A. Janulaitis gerai apibūdina M. Akelaičio nepastovumą ir blaškymąsi: „Akelaitis negalėjo išsėdėti vietoj, turėdamas tiek daug sumanymų, didelių ir mažų, šokinėjo nuo vieno daikto prie kito. Jautė, jog jam reikia judėjimo, gyvų žmonių, o Svirlaukyj užsida- ręs prie knygų skurstas moraliai. Taigi ruošėsi iškelti iš tenai, o kur ir ko – ir pats nežino. Kartais užsimena jis apie apmokamą tarnybą, bet P. Smuglevičius su Daukantu jį sulaiko sakydami: jeigu eisi tarnauti, nieko nepadarysi, nei sau, nei mokslui“ (Jan MA, p. 27). M. Akelaitis, pasėdėjęs prie žodynų daugiau kaip metus Svirlaukyje, kur jis turėjo ramiausias ir geriausias darbo sąlygas, keliai į Rietavą. Ten rūpinasi lietuviško laikraščio leidimu, spaustuvės organizavimu ir knygelių liaudžiai leidimu. 1860 m. persikelia į Vilnių, kur pasineria į knygynėlio liaudžiai rengimo ir leidimo darbą. Aišku, kad tuo metu nebuvo nei laiko, nei noro sėdėti prie žodynų.

Todėl į M. Akelaičio lyginamąjį žodyną reikia žiūrėti kaip į jo neįkūnytą sumanymą, kuris yra reiškęsis įvairių vardų ir žodžių etimologizavimais, lyginimais, o ne ištisiniu žodyno teksto rašymu. Lyginamajam žodynui rašyti M. Akelaičiui stigo kalbinio pasiruošimo, atsidėjimo ir laiko, ir tas jo sumanymas liko neįvykdytas. Tad vargu ar verta ieškoti to žodyno rankraščio, kuris minimas bibliografų ir apie M. Akelaitį rašiusių autorių darbuose. Tai greičiausiai atskiri etimologiniai aiškinimai bei jų fragmentai, kurių dalis išspausdinta, o kiti liko išmėtyti rankraščiuose.

M. Akelaitis rinko medžiagą ne tik lyginamajam, bet ir dvikalbiams (lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų) žodynams, kuriuos jis, M. Valančiaus patartas, pradėjo sudarinėti, žadėdamas pirmiausia paruošti mažą lenkų-lietuvių, o vėliau – lietuvių-lenkų žodyną, kuriam medžiagą turis paruoštą, reikią tik atrinkti („ociosać“) ir sistemingai apdoroti („w jedno piękną całość zestawić“). Toji paruoštoji medžiaga – tai, tur būt, kitų autorių spausdinti ir ypač rankraštiniai žodynai (Andruškevičiaus, anonimais rytiečių ir kt.), kuriuos M. Akelaitis tarėsi galėsiąs lengvai panaudoti.

Apie lenkų-lietuvių žodyno rengimo eigą M. Akelaitis laiškuose pateikia prieštaringas žinias. 1858.V.3 d. laiško A. Kirkorui juodraštyje jis rašo:

„Obecnie kończę Słownik Polsko-Litewski, Znalazłem człowieka, prawdziwego Litwiną, który moją pracę swoim kosztem ma podać do druku (F1 – 10, p. 2). [Dabar baigiu lenkų-lietuvių žodyną. Radau žmogų, tikrą lietuvį, kuris mano darbą savo lėšomis turi atiduoti spaudai.]

Turint galvoje M. Akelaičio lengvus ir greitus pažadus viską skubiai padaryti, ši žinia kelia abejonių. Iš tikrųjų kiek vėliau laiške J. Kraševskiui M. Akelaitis pranešė:

„Słowniki: Polsko-litewski i Litewski, porównawczy, postępują żółtym krokiem. W pierwszym obok litewskich pomieszczę i staro-pruskie wyrazy, oraz lotewskie, które już w litewskim zagineły. Rozumie się że niema tu mowy o wyrazach niemieckich, które się wkradły do lotewskiego. Dalej objasnię wyrazy polskie, których źródło w litewskim, jak np skrzydło, oskard, kord, ogół, szczegół i t. d. Potrzebie wyłoży pokrótce nazwy z mitologii litewskiej, zamieszczone w Słowniku Orgelbranda, które (niech mi przebaczą panowie układowcze) najniedorzeczniej są opisane“ (F1 – 11, p. 3). [Žodynai – lenkų-lietuvių, lietuvių lyginamasis – eina vėžio žingsniu. Pirmame, be lietuvių, duosiu ir senprūsų, o taip pat latvių žodžius, kurie jau lietuvių kalboje išnykę. Suprantama, kad čia negali būti kalbos apie vokiečių kalbos žodžius, kurie įsibrovė į latvių kalbą. Toliau paaiškinsiu lenkų žodžius, kurių šaltinis yra lietuvių kalba, kaip, pvz., skrzydło, oskard, kord, ogół, szczegól i t. t. Trečia, trumpai išdėstysiu lietuvių mitologinius vardus, įdėtus į Orgelbrando žodyną, kur jie (tegul man atleidsia ponai sudarytojai) blogai aprašyti.]

Iš šio laiško ištraukos matyti, kad lenkų-lietuvių žodynas ne baigiamas, bet, galima sakyti, pradedamas sudarinėti. Jis senprūsų bei latvių atitikmenimis ir mitologiniais vardais panašus į lyginamąjį žodyną. Matyti, kad M. Akelaitis neturėjo griežto nusistatymo, kur ką dėti, ir vienur nurodo, kad mitologiniai vardai bus dedami į lyginamąjį, o kitur – į dvikalbį lenkų-lietuvių žodyną. Tai rodo jo svyravimus, būdingus darbo pradžiai. Kiek esamoji mūsų respublikoje archyvinė ir kitokia medžiaga leidžia spręsti, apie darbą prie lenkų-lietuvių kalbų žodyno M. Akelaitis daugiau niekur nekalba. Tik 1859.XI.26 laiške A. Kirkorui dar užsimena:

„Oprócz książeczek dla ludu wydamy wkrótce Słownik Litewsko-Polski i Polsko-Litewski, oraz gramatykę litewską (TŻ, III, 318). [Be knygių liaudžiai, išleisime netrukus lietuvių-lenkų ir lenkų-lietuvių žodynus, o taip pat lietuvių kalbos gramatiką.]

Dvikalbiai žodynai, kurie tuo metu dar nebuvo sudaryti, turėjo eiti po populiarių knygių, kurių 1860 m. M. Akelaitis išleido 5. Tolesnis leidybinis darbas sustojo dėl lėšų stokos ir kitų darbų (plg. JanMA, 49). Lenkų-lietuvių žodynas neminimas ir jau cituotoje spaudoje (Kuryer Wileński, Biblioteka Warszawska, Kraj), kur buvo kalbama apie M. Akelaičio leksikografinius darbus. Tad, greičiausiai, tokio žodyno rankraštis nebuvo paruoštas. Tai, tur būt, neįkūnytas M. Akelaičio sumanymas, kaip ir lyginamasis žodynas. Turėdamas K. Širvydo lenkų-lotyvių-lietuvių kalbų žodyną, mažą lenkų-lietuvių žodynėlį M. Akelaitis galėjo nesunkiai parašyti. Tačiau dėl blaškymosi, griebimosi vis naujų darbų negalėjo atsidėti tam žodynėliui, ir jis, reikia manyti, liko nesudarytas. Apie tokio žodyno rankraščio buvimą neturime patikimų duomenų.

Tik trečiasis M. Akelaičio leksikografinis darbas – lietuvių-lenkų žodynas yra aiškiai užfiksuotas kaip realus faktas. Apie jį pats M. Akelaitis ne kartą rašė savo laiškuose, kurie jau buvo anksčiau cituoti. Tas žodynas buvo minimas ir spaudoje, kur pažymėta ir tai, kad M. Akelaičio lietuvių-lenkų žodyno rankraštis buvo rastas pas Vilniaus dailininką Zenkevičių paliktose knygose ir rankraščiuose,

kad jis nebaigtas ir kad jis turėjo apie 300 lapų (ne lankų, kaip teigiama JanMA, p. 1, nes tokio didelio žodyno M. Akelaitis, užsiėmęs ir kitais darbais, negalėjo parašyti). Po Zenkevičiaus mirties M. Akelaičio lietuvių-lenkų kalbų žodynas patekęs į J. Karlovičiaus rankas¹¹. Neturint dabar žodyno rankraščio, neįmanoma jo apibūdinti. Sunku net pasakyti, koks tai žodynas – dvikalbis ar daugiakalbis. Laiško A. Kirkorui juodraštyje M. Akelaičio minimas lietuvių kalbos žodynas ir duodamas jo pavyzdys:

„Słownik litewski będzie wyłożony po-polsku, po-rossyjsku i po-niemiecku. Oto próbka. *Kalpa*, os f. sluga, uczestnik; *слуга, участник*; Diener und Dienerinn, Theilnehmer. *Giltiniu kalpa*, sluga, współnik śmierci, zbój. *Porównaj: Sanskr.* Klp. 1) causam fieri alcjs, rei, 2) facere, efficere, 3) dare, impertire. *Lotyskie* Kałps, parobek. *Gotskie* hilpa, halp, *niemiecke* helfen, *Polskie* chłop (F1–10, p. 8).

Atrodo, kad čia pateikiamas lietuvių-lenkų, o ne lyginamojo žodyno, kuriame turėtų būti ir lotynų bei graikų atitikmenys, pavyzdys. Matyti, kad M. Akelaitis visur kaišiojo įvairių kalbų žodžius, tai ir į lietuvių-lenkų kalbų žodyno pavyzdį jis įrašė dar rusų, vokiečių ir sanskrito atitikmenis.

Apie M. Akelaičio lietuvių-lenkų žodyną šiek tiek būtų galima spręsti iš trijų M. Akelaičio palikime (F1–32, p. 1–3) esančių juodraštinųjų leksikografinių puslapių, kurių vieną čia pateiksime ištiesai:

Saunóra = эгоист.

siekis = цель.

saugulis = осторожность; važiuok su sauguliu kur nusklanda, kad važys neiszvirstum.

saudarbis = kas tik sau steig dirbti, o kitam ne, tas saudarbis = эгоист.

savaimei = dabravainai; votis jam savaimei pratruko, neraktá.

savysta, savyba = 1) свойство; sawyboj apsieiname 2) własność – tokia savyba to daigto.

savigyra = samochwał.

skaištvarys mosiądz

skanakys, ė ponstny, pociągajoncy; kurio linksmos smailios akys [;] szirdis skanul, pamaczius skanę mergą [;] kus [kurs] gražiai veizdi, tas skanakys

skanskonis lakoč

skarda blacha

skėtis parasol

sausainis = sucharek, keptas ant vandens, be pieno be sviesto

rakas крокъ. Kaip ateina rakas žąsytis skilsta isz kiauszio

skiltis, ies 1) szczep, ród. Jis paeit isz augsztos skilties = giminės 2) gatunek Bulvių skiltis

minikas загадчикъ

spėjikas отгадчикъ

skyra wybór, różnyca. Nebėr skyros, visi geria. Jis ims be skyrės. Seni ir jauni visi be skyros guli vienoj troboj

skyras, a wyłączny, oddzielny. Jis skyras buvo nū viso svieta

skyrybė różnyca

skyris, io rozdział

skyrus, i samotny

skystalinti byč bez gruntu. Plauksti niekus

skystis жидкость (качество), rzadkość

skystutis – kuris nesipriesina, neatsispiria

skolinykas be prispudžio neatidūs skolos. Asz jį skolinu = duodu

skolytis = žiczyti zadłużać się

skomas = smak. liesa versziena be kokio skomo [.] strova skanaus skoma.

¹¹ V. Žukas, Iš bibliotekų ir bibliografijos istorijos, „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko var-do universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis“, 1858–1959, Vilnius, 1961, p. 249.

skometi = smakować, burna skomi, kad saldu valgai. Ana nori skomedama paskometi medaus skradžia – przepaść – Tave perkuns [?] in skradžia numusztu už tai.

skradžias, ia прил. = bezdenny. Kad tu in skradžiasias nueitum.

uktvėre skraidineja aple sava ukį.

skrāitas – lono, wyjęcie z odzienia. Drabužį suskrieja ir pasidaro skraitas.

skriesti, skriedžiu, skriesiu. Okreslić kolo. Burtinikas skrieste apskriede votį, kad ne plestu daugiau.

skriestuvus – cyrkiel. Su kuriū apskrieji tas skriestuvus.

skritulis

skrybele su atskrabais gera.

skritinys: kolo. Skridiniais pieva iszesta.

ketvirtinas квадратный.

skrodas = pozas, skrosk skroda ir apžabink su skrodu galus sienoju.

skuba = pospiech. Skubos darbu nepasidžiaugsi. Skubos darbas aplamas ir niekam nevertas

skubinas – pospieszny, skubinas darbas.

skubus = skubus žmogus, spieszny.

skuisti – swawolić.

skuitinys – swawola, szal namiętności Užeja skutinys [skuitinys] Da skuitinys ne pereja jai.

skūnda oszczędność. Del skalsos reik skundos.

skurda nędza. Marcziai skurda ten.

skurdiena Velunoj skurdiena gyventi

skurdus = žalosny. Skurdu klausyti kad muszasi jieje. Skurdi szirdis

skursna nędzarz

skursnas,a nędzny

Tačiau šių puslapių rašysena ir pateiktieji iliustraciniai pavyzdžiai kelia abejo- nių, ar tai M. Akelaičio rankraštis. Viena, prie atskirų žodžių duoti sakiniai visai atitinka A. Juškos žodyno rankraštyje esančius pavyzdžius. Jų M. Akelaitis ne- galėjo nusirašyti iš A. Juškos žodyno, nes jis dar nebuvo sudarytas. Antra, rank- raščio rašysena skiriasi nuo M. Akelaičio rašto. Raidės v vartojimu rankraštis taip pat išsiskiria iš M. Akelaičio rankraščių, kuriuose rašomas lenkiškas w. Taigi peršasi išvada, kad šie į M. Akelaičio palikimą patekę trys leksikografiniai pusla- piai priklauso ne M. Akelaičiui.

M. Akelaičio leksikografinė veikla pasireiškė ne tik pastangomis sudaryti ly- ginamąjį ir du dvikalbius žodynus, bet ir įvairios terminologinės medžiagos rin- kimu bei naujų terminų kūrimu, lietuviškų terminų įrašymu lenkiškame lietuvių kalbos gramatikos tekste, žodžių aiškinimais ir kitokiomis smulkiomis pastabo- mis.

Leidžiant lietuviškas knygeles, verčiant iš kitų kalbų, M. Akelaičiui reikėjo kurtis ir lietuviškų terminų, sudarinėti jų sąrašus bei žodynėlius. Tuo metu lietuviš- ka įvairių šakų terminija buvo labai negausi, įvairuojanti arba jos visai stigo. Ta- da dar nebuvo elementariausių matematikos, gamtos mokslo, istorijos, geografijos ir kitų sričių vadovėlių, tad rašantiems arba verčiantiems iš kitų kalbų reikėjo pa- tiems kurtis reikalingiausius terminus. Tuo keliu ėjo ir M. Akelaitis.

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto bibliotekos rankrašty- ne yra M. Akelaičio 20 puslapių rankraštis „Rodykle wardų sawiszkujų, kaip kores augimes wadina Žemajtiai“ (signatūra D1020), kuriame pateikta apie 580 augalų pavadinimų su lotyniškais atitikmenimis. A raidėje yra 21 antraštinis au- galų pavadinimas, būtent:

Agūnas darža Papaver somniferum (1), Agrasai. Ribes. Uva crispa (1), Agrastai d^e, d^e, Agras- tai derlėje. Ribes Grossularia (1), Agrastai gaurūtėje. d^e reclinatum (1), Ajerai Aeorus, calamus. Kalmusas (1), Akliai. Galeopsis Tetrabit (1); Amalai. viscum album, amalis (1), Anyszys v. Anyžys.

Sison anisum (1), *Ápalis*, populus nigra (1), *Apiniai*, Humulus Lupulus. Apwiniai (1), *Ápiuze*, populus tremula (1), *Ásiai*, epuisetum hiemale (1), *Aszókliai*, ribes rubrum. Aszwókliai (1), *Átgires*, lycopodium, selago (1), *Átkaksznis*, evonimus europaeus (1), *Atúdogiai*, secale cereale vernum (1), *Awétes*, sanguisorba officinalis (1), *Awétes*, rubus, Idaeus, awécizios (1), *Áwizas*, avena sativa. awiżos tuszczios ave. fatua (flaves ser.), Awizu žole, bromus sterilis (1).

Žodynėlyje pasitaiko žemaitiškų formų, pvz.: *Dėwamediai* (4), *Erszketiai* (4), *Papartiai* (11), *Žaltia lunks* (17) ir kt. Kartais lygiagrečiai duodamos žemaitiškos ir aukštaitiškos augalų pavadinimų formos, pvz.: *Klaus*, *acer platanvides*. *Klevas* (7), *Warpusiai*. *Ariticum repens*. *Warpucziai*, *warputis* (15) ir kt.

Šią augalų rodyklę M. Akelaitis išsirašė iš žemaičių botaniko J. Pabrėžos rankraščio „Tayslós augimiu“ (Taislius augymiu), kurio 887 puslapyje prasižėdė „Rodiikle Waarduu sawyszkuujuu kaap kóres augimes wadyn Žemaytee“. Rodyklę bei augalų pavadinimus M. Akelaitis suaukštaitino ir tik kur-ne-kur pasi-liko žemaitiškos formos.

Žodynėlio rankraščio pradiniam puslapyje ne M. Akelaičio ranka pažymėta: „Panaudotas Staugaičio žodynui ir nauj. bot. žodynui. Iš Kriaučiūno archyvo (per Čiutą).“

Versdamas ir ruošdamas spaudai darbėlį „Apej garus“ (FI–31), M. Akelaitis susidūrė su garvežio (jo žodžiais tariant, garo katilo ir geležinio vežimo) detalėmis, ir joms reikėjo surasti lietuviškus pavadinimus. Tuo būdu jis tapo pirmuoju techninės terminijos kūrėju, pateikusių savo darbelyje daugiau kaip šimtą garvežio detalių pavadinimų su paaiškinimais, pvz.: *antvožėlis*, *aušytojas*, *katilas*, *kaitintojas*, *muštuvė*, *plaukytojas*, *pliumpa*, *providurys*, *stiebas*, *svirtis*, *stūma*, *švilpynė*, *tarpinykas* „švaistiklis“, *triba*, *volė*, *vėžės* „bėgiai“, *žirgiai*, *žibintuvė* ir t. t. Tai daugiausia liaudies kalbos žodžiai, naudojami terminams, ir keletas nevykusių naujadarų (*plaukytojas* „pludė“, *aušytojas* „kondensatorius“ ir kt.). Šis pirmasis technikos terminų rinkinėlis svarbus terminologijos istorijai (plačiau žr. žurnale „Mokslas ir technika“ 1969 m. Nr. 11).

M. Akelaitis yra ir vienas iš gramatinės terminijos kūrėjų. Nors jo lietuvių kalbos gramatika parašyta lenkiškai, bet joje kai kur (įvade ir kt.) šalia lenkiškų terminų skliausteliuose duota ir keliolika lietuviškų atitikmenų. Jie paimti iš pirmtakų (A. Baranausko ir kt., pvz.: *raštelis* „raidė“, *rašyba*, *tarmė*, *lankstymas*, *žodžūgis*, *saudžiai* „priebalsiai“) arba paties M. Akelaičio sukurti (pvz.: *balsyba* „garsų mokslas“, *raštadailė* „grafika“, *žodžkiltis* „etimologija“, *tartis* „skiemuo“ ir kt.). Apskritai, M. Akelaitis turėjo polinkį sudarinėti terminus, kas matyti ir iš jo pirmo lietuviško laiško M. Valančiui (TŽ, III, 292–294), kuriame randame šiuos naujadarus: *raštenybė* (l. pismienictwo), *mėnškaitlius*, arba *metininkas*, „kalendorius“, *kalbamylis* „filologas“, *tiesiaieškojas*, „kritikas“ ir *žodynas*, prie kurio pridėta tokia pastaba: „Wadinu „Žodinas“, ne Žodinis, kajp nor Walleniawicze ir Iwinskis; nes sakom – *karklis*, *karklinas*, *puszis*, *puszinas*: už tataj ir *žodis* – *žodinas* (p. 293).

Be terminų rinkinių, M. Akelaičio rankraščiuose galima užtikti įvairių žodžių, įvykių aiškinimų ir kitokių panašių dalykų. Daugiausia jų pridėta prie K. Donelaičio „Metų“ vertimo į lenkų kalbą, kuris saugomas Lietuvos TSR Centriniam Valstybiniam Archyve (f. 378, PS, 1861 m., b. 16, d. 1, l. 145–198). Vertimo ga-

le (I. 197 – 198) duota 18 numeruotų paaiškinimų – prierašų („Przypisy“), kuriuos čia pateikiame, pridėję vertimus ir pažymėję, kurią „Metų“ dalį ir eilutę jie liečia:

1) Litvini utrzymują że bocian odlatuje w odlegle kraje na sen zimowy. [Lietuviai mano, kad gandrais išlekia į tolimes kraštus žiemos miegui (I, 43).] 2) Ten wiersz trudno oddać po polsku, bo wyrazy: Jurgut! Jurgut! kinkyk, kinkyk, paplak, paplak – są nasładowaniem śpiewu słowiczego. [Ši žodį sunku išversti lenkiškai, nes posakiai: Jurgut! Jurgut! kinkyk, kinkyk, paplak, paplak – yra lakštingalos giedojimo pamėgdžiojimas (I, 107).] 3) Słowik po litewsku łaکشtingala, rodzaju żeńskiego. Litwinki w drodze zwykle śpiewają swoje ulubione **dajnos**, ztąd poeta porównywa słowika z wieśniaczką, idącą w gościnę. [Słowik – lakštingala, moteriškos giminės. Lietuvis kelionėje paprastai dainuoja savo mylimas dainas, dėl to poetas palygina lakštingalą su valstiete (būre), einančia į svečius (I, 116).] 4) *Szupiniś* przetłumaczyliśmy przez *grochówkę*. Jest to groch na gęsto gotowany z mąką lub pečakiem. Taka grochówka nie objedzie się bez słoniny, główizny, nóg i ogona swińskiego, który w misie stanowi całą ozdobę tej od Litwinów ulubionej potrawy. [Šiupinį išvertėme žirniene. Yra tai žirniai, tirštai išvirti su miltais arba kruopomis. Tokioj žirnienei turi būti lašinių, kogaivių ir kiaulės uodega, kuri dubenyje sudaro visą to lietuvių pamėgto valgio žavumą (I, 151).] 5) W r. 1709 i 10 grasowało na Litwie morowe powietrze. Śmiertelność była wielka, wsie stały pustkami. Rząd pruski sprowadził kolonistów z Niemiec i Szwajcarii, Francuzów. Ci z czasem slali się z Litwinami, przyjęli ich język i zwyczaje. [1709 – 1710 m. siautė Lietuvoje maras. Mirtingumas buvo didelis, kaimai virto tyrais. Prūsų valdžia atgabeno kolonistų iš Vokietijos, Šveicarijos ir Prancūzijos. Jie ilgainiui susiliejo su lietuviais, pasisavino jų kalbą ir papročius (I, 563).] 6) *Giltinė* – žadlica, bogini śmierci, tak zwana, że swoim żądłem (geľuo) wysysa z trupów jad śmiertelny i nim zabija ludzi. Ztąd przy umarłym kładziono nożyce, żeby Giltinie ucinął język, kiedy przydzie wybierać z niego truciznę. [Giltinė – mirties deivė, nes savo geľuonimi iščiulpia iš lavonų mirtingus nuodus ir jais žudo žmones. Dėl to prie mirusio buvo dedamos žirklės, kad giltinei nukirptų liežuvį, kai ateis čiulpti iš jo nuodų (II, 37, 88).] [Žodis *giltinė* neišverstas, paliktas ir lenkiškame tekste ir rašomas didžiąja raide.] 7) Poeta przedstawiając Giltinę z kosą, odstąpił od dotychczasowych podan ludu. (Czytaj przepys, poprzedzający). [Poetas, vaizduodamas Giltinę su dalgiu, nutolo nuo anuometinių liaudies įvaizdžių. (Skaityk ankstesnį prierašą) (II, 90).] 8) Pańszczyzna po litewsku **baudžiawa**, co znaczy **przymus**, gwałt. [Baudžiava lietuviškai reiškia prievartą, smurtą (II, 99).] 9) „kaip būrą baudžiawa baudžia“ znaczy jak gwałt na chłopą (gaurą) gwałtownie naciera. [„kaip būrą baudžiawa baudžia“ reiškia, kaip būrą baudžiava slegia (II, 148).] 10) *Deiwes* – widma, straszidła. [*Deivė* – burtininkė, baidyklė (II, 212).] [Žodis *deivė* neišverstas į lenkų kalbą ir rašomas didžiąja raide.] 11) *Podkomorzy* – Pakamórė, pomocnik Sałtysa. Obowiązkem pokomorze gościć włościanom rozporządzenia rządowe i wybierać podatki od nich. Pakamórė – seniūno padėjėjas. Jo pareiga – garsinti kaimiečiams valdžios įsakus ir rinkti iš jų mokesčius (II, 437).] 12) Wachmistrz, urzędnik policji ziemskiej. [Vachmistras – vietos policijos valdininkas (II, 544).] 13) Niewłaściwie tu użyliśmy wyrazu **dziewosłėb**. *Kwėslys* – wzywający, zapraszający na wesele: *kwėstė*, kwėcziu, zapraszam. Dziewosłėb po litewsku pirsšlys: *perszu*, dziewosłėbie, rajė. [Neįprastai čia pavartojame žodį **dziewosłėb**. Kvieslys – prašantis, kviečiantis į vestuves: *kviestie*, *kviečiu* – prašau. *Dziewosłėb* lietuviškai *pirššlys* : *perszu* (III, 83).] 14) Czepek, wyłączny strój mężatek, po litewski **rykas**. Z tym wyrazem ma pokrewieństwo *rykis*, *rykūnas* rządcą; *rykūne* ochmistryni, gospodyni. Wienec pozwolony tylko dziewczynom; mężatka może stroić się w kwiaty i rutę, póki nie porodzi córki, czyli poki nie zostanie babą. Jeżeli przypadkiem dziewczyna stanie się matką (co się bardzo rzadko przytrafia na Litwie), traci prawo do czółka (pakalkė) i do wianka. W takim razie nieszczęśliwa wyznaje swoją winę na spowiedzi i ze łzami błaga księdza, żeby jej pozwolił przynajmniej stroić się w rutę i kwiatuszki, kiedy nie wolno wrócić do insigniów panienstwa – do czółka i wianka który dzisiaj oplakuje w rzewnych dajnach. [Kykas išimtinai ištekejusių moterų apdaras, lietuviškai vadinasi *rykas*. Su šiuo žodžiu giminingas *rykis*, *rykūnas* „valdovas“, *rykūnė* – šeimininkė. Vainikas nešioti leidžiamas tiktai merginoms; ištekejusi moteris gali puoštis gėlėmis ir rūta, kol nepagimdžiusi dukters arba kol netapusi boba. Jeigu atsitiktinai mergina tampa motina (tai pasitaiko Lietuvoje labai retai), netenka teisės į karūną ir vainiką. Tokiu atveju nelaimingoji išpažįsta savo kaltę per išpažintį ir su ašaromis prašo kunigą, kad jis leistų jai pasipuošti bent rūta ir gėlytėmis, kai negalima grįžti prie mergystės insignijų – karūnos ir vainiko, kuris šiandien apraudamas gaudžiose dainose (III, 105).] 15) W izbe litewskiej nie ma posadzki, a jeno tok, kle-

pisko ubite z gliny. [Lietuvių gryčioj nėra grindų, o tiktai asla, molinis padas (III, 183).] 16) **Kriwule** laska zakrzywiona, używana przez sołtysza. Sołtys mając co zapowiedzieć włościanom posyła **Kriwulę** od chaty do chaty. Litwin otrzymawszy tę laskę posyła ją dalej, a sam pośpiesza do sołtysa. Ztąd mówi się: **eimi in kriwulę**, ide na radę; **pareimi isz kriwules**, wracam z rady. **Kriwule**, oraz **Kriwis** i **Kriwiu-Kriwaitis** (Kriwe-Kriwajto) wspólne mają źródło. Tu także znajduje swoje objaśnienie owa dzwinka — **Litwin skurczypalka**. [Krivulė — užlenkta lazda, seniūno vartojama. Šaltyšius, norėdamas ką pranešti valstiečiams, siunčia nuo trobos iki trobos krivulę. Lietuvis, gavęs lazda, siunčia ją toliau, o pats skuba pas seniūną. Dėl to sakoma: **eimi in krivulę**, **pareimi iš krivulės**, **Krivulė**, taip pat **Krivių-Krivaitis** (Kriwe-Kriwajto) turi bendrą šaltinį. Iš čia kilęs ir lietuvis pašiepiantis posakis: **lietuvis — riesta lazda** (IV, 153).] [Žodis *krivulė* paliktas ir lenkiškame tekste.] 17) Autor ma na myśli dwa pożary wybuchłe w Królewcu 1764 i 1769 r. [Autorius turi galwoje du gaisrus, kilusius Karaliauciuje 1764 ir 1769 m. (IV, 184).] 18) W owe czasy rząd nakazywał włościanom niszczyć wróble i wrony. Chłop obowiązany był rocznie dostarczyć dwanaście wróblích głów i kilka par nóg wronich. [Tais laikais valdžia buvo įsakiusi valstiečiams naikinti žvirblius ir varnas. Būras turėjo kasmet pristatyti dvylika žvirblių galvų ir keletą porų varnų kojų (IV, 293).]

Prie G. Neselmano dainų rinkinio turinio (FI–26, p. 3) pridėti tokie kalbiniai išrašai, pastabos bei paaiškinimai (Zwroty językowe):

Kas gelbės jieszkotie? — kto pomoże szukać (p. 3); surinko tris metelius, Pavytusius lapelius (p. 4); Mamuž, mamuž, garbužele (p. 6); Pridabotie — dozierać (p. 6); Žemynele — ziedeklele, czy to nie znaczy: ziemino, ziemineczko kwieciem ubrana? (p. 7); Žemynos ziedai (p. 9); **Kopinikas** (p. 8); Nehrunger; Ei mergate pakalnele! dziewczyno z nizin. Del ko taip dailos i lemenelį (p. 9); Muma moczutes (p. 9); Weluka flaga (p. 12); Kas tawę nusausai? (17); Palynelis, Schlingennetze (18); Penkes baczkeliu (13); Ne kwete peledą wieną. Lokys niedzwiedz (14); O wilkelis linksmas esąs wedis oszka szkoti (14); Paganikelis, pasterz.

Daugiausia čia duodama retesnių žodžių paaiškinimų lenkų kalba.

M. Akelaičio lenkiškai parašytame kūrinyje „Moja chata“ (FI–14) yra taip pat keletas trumpų užuominų („Objaśnienia“) dėl žodžių *lenkai*, *Lauma*, *Perkūnas*, *šiaurys* ir kt. vartojimo.

Buvo paliesti M. Akelaičio sumanyti paruošti lietuvių kalbos žodynai ir smulkūs leksikografiniai darbeliai, atlikti gyvenant Lietuvoje. Emigracijoje jam rūpėjo naujos lingvistinės teorijos kūrimas, gramatikos rašymas, ir leksikografijai jis maža tegalėjo skirti dėmesio. Čia jis tik retkarčiais užsimena, kad jam rūpi ir žodynai. 1883 m. laiške iš Paryžiaus J. Kraševskiui rašė:

Nie dawno temu wyczytałem w gazecie Warsz. wzmiankę, o rozpisaniu konkursów przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Między niemi znajduję konkurs imienia Samuela Bogumila Lindego: „wypracowanie w zakresie języka polskiego“. — Mam ochotę stanąć do konkursu. Zamierzam napisać takie wypracowanie: „Wykaz wyrazów polskich, z litewskiego pochodzących albo mających z nim wspólne źródło“. — Najdroższy, najmilszy Rodaku! racz jako Członek Akademii Krakowskiej, łaskawie mi przesłać szczegółową wiadomość o wspomnionym konkursie. Na który dzień i rok przypada ostateczny termin i na czyje ręce należy złożyć rękopism? Drugie wypracowanie, o którym ciągle marzę, jest **Wywodowy** słownik języka polskiego. Polacy dotąd nie posiadają podobnego dzieła. Myślę także o Słowniku polsko-litewskim, i Litewsko polskim. Ale kto mi zapewni środki do wykonania tej pracy?...¹² [Neseniai skaičiau Varšuvos laikraštyje žinutę apie Krokuvos mokslo akademijos konkursų tvarkaraštį. Tarp jų yra ir S. B. Lindės vardo konkursas: „lenkų kalbos tyrinėjimai“. Man norisi dalyvauti konkurse. Ketinu parašyti tokius tyrinėjimus: „Lenkų kalbos žodžiai, iš lietuvių kalbos kilusieji arba turintieji bendrą šaltinį“. Brangus ir mielas Tautiet! Teikis atsiųsti man kaip Krokuvos Akademijos narys smulkia informaciją apie minėtą konkursą. Kada paskutinis terminas (metai ir diena) ir kam reikia įteikti rankraštį? Antras darbas, apie kurį nuolat galvoju, yra **Išvestinis** lenkų kalbos žodynas. Lenkai iki šiol neturi panašaus darbo. Galvoju taip pat apie lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų žodynus. Bet kas man užtikrins lėšas tam darbui atlikti?...]

¹² Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto rankraštynas, M. Akelaičio fondas.

Iš šio laiško matyti, kad ir emigracijoje, užsiėmęs kitais darbais, M. Akelaitis svajojo apie leksikografinį darbą, apie lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų kalbų žodynus, kurie, matyti, buvo dar nesudaryti. Tai dar kartą primena, kad į bibliografų minimą M. Akelaičio leksikografinį palikimą (lyginamąjį ir du dvikalbius žodynus) reikia žiūrėti labai rezervuotai.

Apžvelgus M. Akelaičio leksikografinę veiklą, galima konstatuoti štai ką:

Entuziastas ir svajotojas M. Akelaitis tarėsi greitai galėsiąs parašyti net tris žodynus, pradėjo rinkti medžiagą ir garsinosi, kad tas ar kitas žodynas jau baigiamas, nors iš tikrųjų darbo dar nebuvo kaip reikiant ir pradėjęs.

Leksikografiniam darbui M. Akelaitis buvo kiek pasirengęs. Jis pramoko kalbų, domėjosi ir rinko prieš jį sudarytus lietuvių kalbos žodynus, spausdintus ir rankraštinius, kurių keli (Andruškevičiaus, anoniminis rytiečių) buvo rasti jo palikime. Matyt, jis ruošėsi jais pasinaudoti. Žodynams sudaryti M. Akelaitis buvo sukaupęs gana daug spausdintos literatūros. Tačiau iš jo pasisakymų ir pateiktų pavyzdžių matyti, kad aiškesnių bei tvirtesnių leksikografinių principų jis neturėjo. Ypač M. Akelaitis svyravo dėl kitų kalbų atitikmenų dėjimo į dvikalbius žodynus, ir jo pateiktuose tų žodynų pavyzdžiuose duodami keturių ir daugiau kalbų atitikmenys, nors dvikalbiams žodynams jie nereikalingi. Daug ką galima prikišti ir M. Akelaičio sumanytam rašyti lyginamajam žodynui, iš kurio pavyzdžių matyti, kad nesilaikoma nusistovėjusių etimologinio žodyno principų ir dažnai savavališkai gretinami nieko bendra savo kilme neturintys žodžiai. Į lyginamąjį žodyną turėjusių patekti tikrinių vardų ir žodžių etimologizavimai rodo, kad M. Akelaitis neįstengė įsisavinti lyginamosios istorinės kalbotyros principų, ieškojo ir tarėsi suradęs naujus fonetikos dėsnius, kuriais vadovaudamasis kūrė dar keistesnes etimologijas.

Reikiamo lingvistinio pasiruošimo neturėjimas, nuolatinis blaškymasis, negalėjimas susikoncentruoti leksikografiniam darbui, žodynų sudarymo sunkumų nesupratimas ir sunkios gyvenimo sąlygos neleido M. Akelaičiui pasiekti didesnių rezultatų leksikografijos srityje. Jo leksikografinė veikla reiškėsi plačiais, bet ne-realiais užmojais, ir daugumas jų liko neįkūnyti.

M. Akelaičio sumanyti žodynai liko neužbaigti ir neišspausdinti. Tik lietuvių-lenkų žodyno rankraštis pateko į lenkų kalbininko J. Karlovičiaus rankas ir galėjo būti panaudotas lietuvių kalbos tyrinėjimams. Vis dėlto M. Akelaitis kaip leksikografas vaidino teigiamą vaidmenį lietuvių leksikografijos raidoje. Jis tęsė XIX a. pirmosios pusės literatū ir kultūros bei visuomenės veikėjų darbą lietuvių literatūrinės kalbos ugdymo srityje, prisidėjo prie lietuvių kalbos žodžių lobio rinkimo ir žodyno sudarymo. Jis populiarino ir stiprino šviesuomenėje mintį, kad lietuvių kalbai palaikyti ir ugdyti reikalingas žodynas, kad be žodyno neįmanomas tolesnis lietuvių kalbos turtinimas ir norminimas. Apie M. Akelaičio leksikografinius darbus buvo rašoma spaudoje, apie juos žinojo amžininkai. Tai skatino ir kitus šviesuolius susirūpinti lietuvių kalbos žodyno sudarymu ir išleidimu. M. Akelaitis rūpinosi ir lietuviškos terminijos rinkimu bei kūrimu. Jis prisidėjo ir prie lietuvių rankraštinų žodynų rinkimo bei saugojimo. Jo dėka mums išliko rytietiškas XIX a. antrosios pusės lietuvių-lenkų kalbų žodynas, turintis reikšmę leksikografijos istorijai nušviesti.

Šiuo straipsniu norėta giliau žvilgtelėti į M. Akelaičio leksikografinę veiklą, kuri iki šiol buvo trumpai paliečiama, remiantis bibliografiniais bei biografiniais duomenimis, nurodant tris M. Akelaičio leksikografinius darbus (lyginamąjį ir du dvikalbius žodynus). Peržvelgus prieinamą archyvinę ir spausdintą M. Akelaitį liečiančią medžiagą ir konkrečiai pažiūrėjus į jam priskiriamą ir mums prieinamą leksikografinį palikimą, mėginta susekti, ką iš tikrųjų M. Akelaitis yra padaręs lietuvių leksikografijos srityje, kokie jo sumanymai liko neįkūnyti. Aišku, kad šios pastangos yra tik M. Akelaičio leksikografinio palikimo ieškojimo bei tyrinėjimo pradžia, įvadas, kurį turės papildyti ir patikslinti tolimesnės M. Akelaičio žodynų (ypač realiausio iš jų — lietuvių ir lenkų kalbų žodyno) ir kitokios medžiagos paieškos bei platesni tyrinėjimai.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

1. AkG = Gramatyka języka litewskiego. Głosownia. Napisał Mikołaj Akielewicz, Poznań. 1890.
2. Fl, 1...49 = Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute esantis M. Akelaičio rankraštinis palikimas (F1), susidedantis iš 49 aplankų (jie nurodomi po brūkšnio).
3. JanMA = A. Janulaitis, Mikalojus Akelaitis, Vilnius, 1969.
4. TŽ = „Tauta ir Žodis“, Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, I—VII kn., Kaunas, 1923—1931.

М. АКАЯЛАЙТИС КАК ЛЕКСИКОГРАФ

И. КРУОПАС

Резюме

В статье сделан обширный обзор лексикографических работ М. Акаялайтиса (1829—1887), видного деятеля середины XIX в. в области литовской культуры, просвещения, литературы и науки. М. Акаялайтис интересовался и сравнительным языкознанием, в котором литовский язык уже тогда занимал важное место, и старался внести свой вклад в изучение литовского языка, в создание его грамматики и словарей. Он намеревался составить литовско-польский, польско-литовский и сравнительный словари литовского языка. Для этой цели он много лет собирал материал из разных источников, особенно из литовской художественной литературы, и написал большую часть литовско-польского словаря. Этим словарём пользовались польские языковеды при исследовании литовского языка. Активное участие М. Акаялайтиса в общественной, культурной и литературной жизни Литвы, в восстании 1863 г. против царизма и последующая эмиграция в Париж после подавления восстания не дали возможности М. Акаялайтису закончить свои лексикографические замыслы. Все-таки он сыграл положительную роль в развитии литовской лексикографии и литературного языка.